

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fredericias
belejring og befrielse
1849

Fredericias belejring og befrielse 1849

Af

A. HEMMINGSEN

Tegninger

af

POUL BRUUN JACOBSEN

Nærværende bog
der er trykt i 1000 eksemplarer
er udgivet af
Fredericia kommune
i anledning af 125 års dagen
for udfaldet
fra Fredericia 1849
Bogen er sat med Garamont
og trykt på
Thai-Cote 130 gram
Omslag Pelican Cover 300 gram

I henved 1000 år blev der atter og atter ført krige mellem danske og tyske herskere om Sønderjylland, eller Slesvig, »det omstridte land« mellem Kongeå og Ejder. Hvor forskelligartede disse krige end var, havde de alle det tilfælles, at de var fyrstelige magtkampe, i hvilke folkeligt-nationale modsætninger så godt som ingen rolle spillede. Da spørgsmålet om Sønderjyllands tilhørsforhold efter en længere fredsperiode igen blev rejst i begyndelsen af 1800-tallet, skete det på et helt nyt grundlag, og den krig, som derefter fulgte, *Treårskrigen 1848-50*, blev modsat de tidligere først og fremmest et folkeligt-nationalt opgør.

Den vigtigste forudsætning for, at det kunne ske, var den ejendommelige dobbeltstilling, Sønderjylland som statsområde havde indtaget gennem århundreder. På den ene side havde det i al historisk tid udgjort en del af det danske kongerige, og dets sydgrænse Ejderen var tillige Danmarks. Men på den anden side havde det som følge af det vekslende magtspil mellem fyrsterne i næsten 500 år (fra 1325) været forenet under fælles hersker med det syd for Ejderen liggende tyske statsområde Holsten, og under foreningen var de to lande vokset sammen til en særskilt statsenhed *Slesvig-Holsten*, stærkt præget af det økonomisk og kulturelt dominerende Holsten og i væsentlige henseender forskellig fra Danmark.

Forholdet ændredes ikke, selv om Slesvigs og Holstens fælles herre tidligt (1460) blev den danske konge. Hans rige, *det danske monarki*, kom til at bestå af to klart adskilte dele, selve kongeriget nord for, og Slesvig-Holsten syd for Kongeåen. Monarkiets to dele udviklede i vid udstrækning hver sin lovgivning og administration, og regeringssproget var i den ene del dansk, i den anden tysk. Den gamle statsgrænse ved Ejderen var næsten udvisket, og en ny og langt mere markant var opstået ved Kongeåen.

Også befolkningsmæssigt indtog Sønderjylland en dobbeltstilling. Allerede før foreningen med Holsten var der foregået en tysk indvandring, der udfyldte de næsten folketomme områder i Sydslesvig, og også under de danske konger fortsatte indvandringen uhindret, især til de sønderjyske købstæder. Op mod 1840 var udviklingen nået så vidt, at landet var delt i et overvejende dansktalende *Nord-slesvig* og et overvejende tysktalende *Sydslesvig* med en sproggrænse, der som et ujævnt forløbende, ligelig blandet sprogbælte strakte sig tværs gennem landet mellem byerne Flensborg og Slesvig. Endnu udgjorde de dansktalende over halvdelen af befolkningen (56 pct.), og det danske Nordslesvig udgjorde et noget større område end det tyske Sydslesvig, men danskheden stod svagt og var i langsom tilbagegang. Hovedårsagen var, at foreningstidens tyske indvandrere fortrinsvis havde

tilhørt de højere samfundslag, således at nu næsten alt, hvad der repræsenterede rigdom, indflydelse og højere dannelse, var tysk. Kun den jævne del af befolkningen, især landbefolkningen og småfolk i byerne havde bevaret deres danske sprog. Som den herskende og kulturbærende klasses sprog dominerede tysk næsten overalt i det offentlige liv, bortset fra kirker og folkeskoler i Nordslesvig, hvor dansk prædiken og undervisning nødvendigvis måtte opretholdes af hensyn til menigmands sprog.

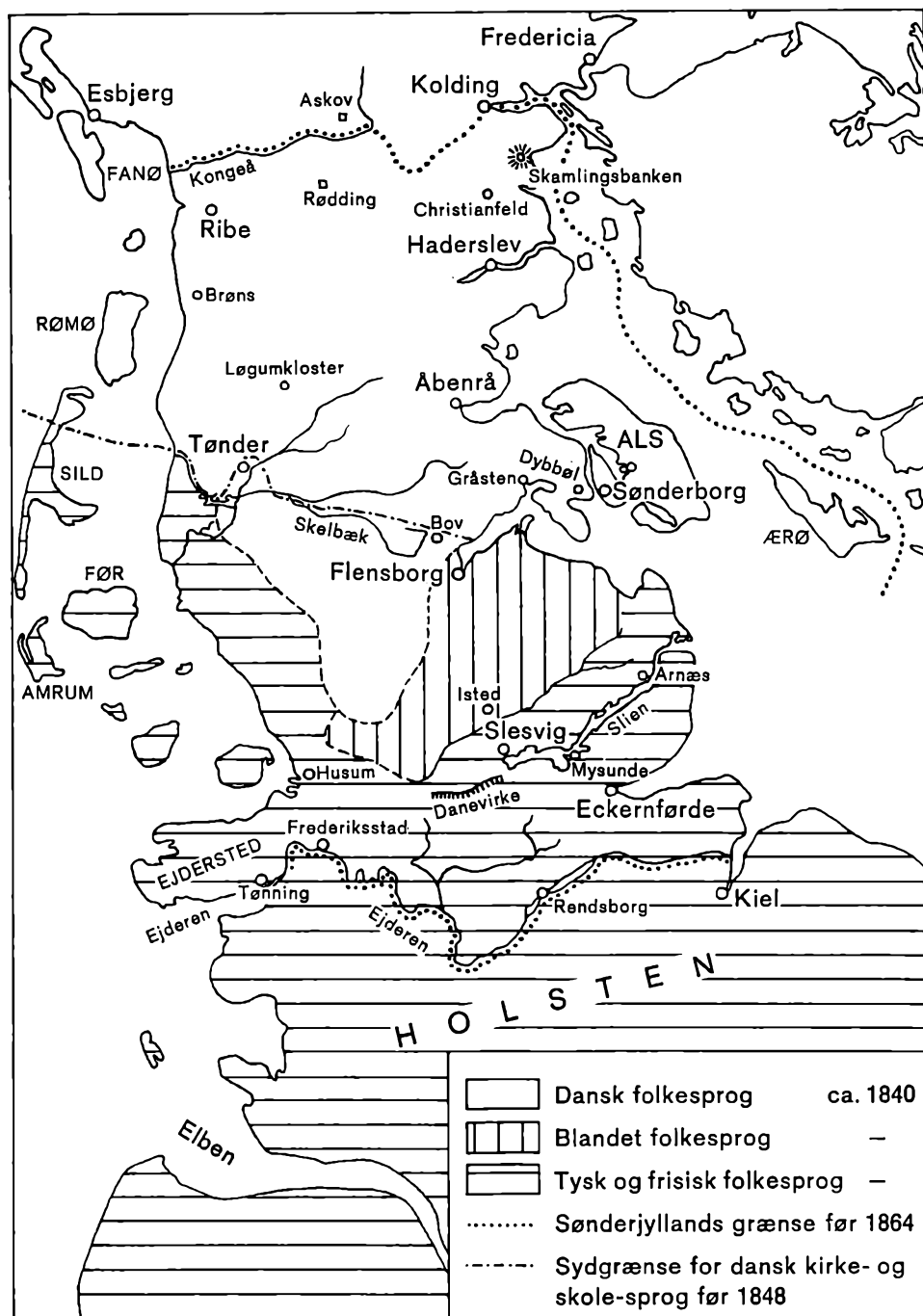
Når en så gennemgribende fortyskning af et oprindeligt dansk område havde kunnet foregå fredeligt, ja næsten ubemærket, var det dels, fordi den var forløbet langsomt gennem hundreder af år, dels fordi næsten ingen misbilligede den, og ingen modsatte sig den. En dansk nationalfølelse vendt mod tyskheden var indtil 1800 helt ukendt i befolkningen, og hos de danske konger og kongætlinge, der i de sidste 3-400 år havde regeret Slesvig-Holsten, kunne der ikke ventes forståelse for danskheden, da de indtil 1800 næsten alle var tyske af fødsel, sprog og tankegang.

Endnu så sent som 1800 spores der ikke nationale modsætninger mellem de to folk i Slesvig-Holsten. Efter århundreders nære samliv som ligeberettigede borgere følte de sig som ét folk, forenet i troskab mod deres landsherre, den danske konge. Der er mange vidnesbyrd om, at de tyske undersåtters kærlighed til det fælles fædreland Danmark ikke var mindre end danskernes. Først et stykke ind i 1800-tallet begyndte den nationale spaltning, som i løbet af kort tid sprængte al harmoni og endte i nationalhad og krig.

Det var fra Tyskland, de første nationale rørelser nåede Danmark. Tyskland, der i århundreder havde været splittet i mange småstater, havde i særlig grad lidt under kejser Napoleons hensynsløse skalten og valten med landegrænser og folkeslag, hvad der havde ført til en tysk folkerejsning, som stærkt bidrog til kejserens fald 1815. Denne nationale bevægelse, der især fandt tilslutning i den tyske studerende ungdom, døde ikke hen efter 1815. Med begejstring tilsluttede flere og flere sig tanken om at føre kampen videre for at overvinde århundreders splittelse og svaghed og samle hele det tyske folk i én stor stat. Kampen skulle føres både indadtil mod de tyske enkeltfyrster, der modsatte sig enhedsbestræbelserne, og udadtil for at frigøre de tyskere, der levede under fremmed statsherredømme.

Den tysknationale bevægelse slog tidligt rod i Holsten, og den fik særlig styrke ved, at der rejste sig en vis antidansk stemning blandt de før så loyale tyske undersåtter. En årsag var, at Danmark under det tyske folks frihedskrig havde stillet sig på Napoleons side (1807-14), og utilfredsheden steg især, da Slesvig-Holsten følte sig uretfærdigt behandlet ved fordelingen af de tunge byrder, kongen pålagde alle landsdele efter den ulykkelige krig. Dertil kom, at Danmark ved krigen og tabet af Norge (1814) var blevet »et lidet, fattigt land« og dermed et dårligere opland end Tyskland for holstensk industri, handel og landbrug.

I 1830'erne var enevælden i Danmark som i andre lande så svækket, at lederne af den antidanske løsrivelsesbevægelse i Slesvig-Holsten åbent kunne fremsætte deres

Sønderjylland ca. 1840. I området mellem Flensborg og Slesvig og østpå (Angel) foregik 1800-1840 et sprogskifte, idet bondestanden gik over til at tale tysk.

krav. De var i begyndelsen forsigtige og vage, men udformedes henimod 1840 til det, der snart blev Slesvig-Holstenismens endelige program: *Holsten og Sønderjylland op til Kongeåen skal som tyske lande løsrives fra Danmark og tilsluttes det kommende tyske storrige.*

I Danmark, der i århundreder havde været et samlet rige, fandtes ikke som i det splittede Tyskland en national bevægelse, og det tog en del år, inden den voksede frem i protest mod de slesvigholstenske krav. Begyndelsen blev gjort af enkelte dansksindede mænd i Sønderjylland, for hvem det på få år lykkedes at skabe en kraftig antitysk bevidsthed i den nordslesvigske bondebefolkning, der hidtil havde været nationalt passiv. Ved det stærke røre, denne »Sønderjyllands opvågnen« vakte, blev man endelig også i kongeriget opmærksom på sagen, og fra 1842 stod et lille dansk-nationalt parti rede med et program, der klart vendt mod slesvigholstenismen krævede: *Sønderjylland ned til Ejderen skal løsrives fra Holsten og tilsluttes Danmark.*

Dermed var Sønderjylland igen blevet det »omstridte land«. Skønt det ikke var langt fra at være ligelig delt mellem de to folk, og skønt der tegnede sig en nogenlunde tydelig nationalitetsgrænse noget syd for Flensborg, stod både det danske og det tyske parti fast på kravet om at overtage *hele* Sønderjylland. Der fandtes ganske vist blandt lederne i begge lejre ikke få besindige mænd, der anså en deling af landet for den retfærdigste løsning, men de vandt kun ringe gehør i den lidenskabelige debat, som snart opstod.

I løbet af 40'rne udkæmpedes en heftig strid i tale og skrift mellem de to partiers intellektuelle ledere om retten til at besidde Sønderjylland, og skarpsindigt udtænkte historiske og juridiske argumenter fremførtes fra begge sider. Fra dansk side henvistes der til den uomtvistelige sandhed, at Ejderen var den ældgamle statsgrænse, og at følgelig Sønderjylland var en del af Danmark, medens Holsten var en del af Tyskland. Heroverfor henviste slesvigholstenerne til det lige så uomtvistelige, at danske konger ved en traktat (1460) havde bundet sig til stedse at holde Slesvig og Holsten sammenknyttet som en ubrydelig enhed, og at de havde anerkendt traktatens gyldighed ved gennem snart 400 år at lade Kongeåen være den virkelige gældende statsgrænse. Hvad - spurgte slesvigholstenerne - burde veje tungest: den 1000-årige Ejdergrænse, som den historiske udvikling havde gjort betydningsløs, eller den 400-årige Kongeågrænse, som var en af alle anerkendt og stadig gældende realitet?

Mange andre spørgsmål blev inddraget i debatten, bl.a. spørgsmålet om det danske kongehus' arveret til monarkiets dele. Fra dansk side hævdede man, at kongeriget og Sønderjylland ifølge arveloven bestandig skulle gå i arv til samme person, hvorimod man fra tysk side fastholdt, at Sønderjylland og Holsten var bundet sammen ved en særlig arvelov, der gjorde det næsten sikkert, at de snart fik en anden fyrste end den danske konge.

For en senere tid har det været vanskeligt - for ikke at sige umuligt - at fastslå, hvem der havde mest »ret« i 1840'ernes videnskabelige strid. Fra begge sider frem-

førtes mangfoldige argumenter, som hver for sig var velbegrundede, men som stillet over for hinanden stødte sammen i en uløselig konflikt. Som så ofte, hvor nationale interesser støder sammen, blev det ikke argumenter, men følelser, der bestemte, hvad den enkelte anså for ret.

Begge partier omfattede i begyndelsen kun en ret snæver, overvejende akademisk dannet del af befolkningen. Men i løbet af 40'erne lykkedes det begge at skabe sig en bredere folkelig basis. Agitationsgrundlaget var oplagt. I de brede lag af befolkningen betød spidsfindige historiske og juridiske spørgsmål kun lidt. For den jævne dansker som for den jævne tysker var sagen i al enkelhed den, at et fremmed folk ville tilegne sig et område, der i århundreder på fuldt lovlig vis havde været og stadig var beboet af hans landsmænd. På begge sider måtte modpartens krav på hele Sønderjylland naturligt føles som et utåleligt nationalt overgreb. Og i den folkelige agitation modererede ingen af lederne kravet ned til en deling af landet, bl. a. fordi man vidste, at for sønderjyderne selv, såvel danske som tyske, var en deling af deres land en utålelig tanke.

Det er kendt, hvorledes de dansk-nationale gennem presse, foreninger og folkemøder skabte en bred folkelig protestbevægelse mod den tyske slesvigholstenisme, og at de fandt en vis støtte i en fælles skandinavisk bevægelse, hvis mål var en fremtidig forening af de tre nordiske lande, men som aldrig kom til at omfatte mere end akademiske kredse.

Ved lignende midler lykkedes det i Slesvig-Holsten at rejse en tilsvarende folkebevægelse, hvis tilhængere samledes i foreninger og til landsomfattende sangerstævner og folkefester, hvor den nationale, antidanske begejstring fandt udtryk i taler og afsyngelse af tyske fædrelandssange, bl. a. den i 1844 opdukkede nationalsang: »Schleswig-Holstein meerumschlungen«, og hvor den sort-rød-gyldne fane, symbolet på Tysklands enhed, vajede side om side med den nyindstiftede slesvigholstenske blå-hvid-røde landsfane. Bevægelsen fandt kraftig støtte i alle tysktalende lande og fik derved en langt bredere folkelig baggrund, end danskerne havde vundet gennem skandinavismen.

Den danske enevældige konge, *Christian 8.* (1839-48), betragtede med ængstelse og uvilje den splittelse, der truede med at sprænge monarkiet. I håb om, at modsætningerne lod sig neddæmpe, førte han de første år en forsigtig balancepolitik, der ved størst mulig imødekommenhed over for begge partier skulle forsones dem og få alle krav om rigets deling til at forstumme. Denne forsoningspolitik lykkedes imidlertid ikke over for slesvigholstenismen, og kongen besluttede derfor med magt at undertrykke den. Trods stormende protester fra sine tyske landsdele og rundt om fra hele Tyskland søgte han fra 1846 med fast hånd at kvæle al offentlig tale om Slesvig-Holstens løsrivelse, bl. a. ved at forbyde blade og møder, opløse foreninger og fængsle slesvigholstenske førere. Da han samtidig viste, at det var hans agt at give de to folk fuld ligestilling i riget, svækkedes den yderliggående slesvigholstenisme, og i hans sidste år var forholdene rolige.

Men roen skyldtes ikke, at slesvigholstenerne havde opgivet deres ret til national

selvbestemmelse. Efter deres opfattelse udøvede kongen og det danske folk tvang over for et nationalt mindretal, som kun bøjede sig, fordi det manglede magtmidler. På dansk side var der kun få, der så noget uretfærdigt heri. Man hæftede sig alene ved, at slesvigholstenerne ville røve Sønderjylland, og fandt derfor kongens tvangspolitik fuldt berettiget.

Da Christian 8. døde i januar 1848, beherskedes den slesvigholstenske lejr af mådeholdne ledere, der foretrak en fredelig overenskomst for et opgør, som ville være udsigtsløst uden hjælp fra Tyskland. Og trods alle folkelige tyske sympatitilkendegivelser over for slesvigholstenerne var der ingen udsigt til, at de tyske fyrster ville yde militær hjælp til en folkelig løsrivelsesbevægelse i Danmark. Så sent som i februar 1848, en måned efter kongens død, forhandlede den danske regering i fred og ro med slesvigholstenerne om en rigsordning, der syntes at kunne accepteres af begge parter. Da indtraf der i Tyskland begivenheder, der afbrød al forhandling.

I en række europæiske lande rejste folkene sig pludselig og uventet til væbnet opstand mod deres fyrster, først og fremmest for at gennemtvinge indførelse af folkestyre. Opstanden bredte sig hurtigt til de tyske hovedstæder, og i løbet af marts måned blev de tyske fyrster overalt tvunget til at afgive løfter, ikke alene om indførelse af demokrati, men også om at yde støtte til oprettelse af et fælles tysk rige.

Martsrevolutionens sejr over de tyske fyrster betød en uventet styrkelse af den fløj af slesvigholstenerne, der fandt det berettiget med magt at tiltvinge sig den nationale frihed, som Danmark nægtede dem. I løbet af få dage tog deres mest handlekraftige førere ledelsen, og i forventning om snarlig tysk hjælp sendte de 18. marts en delegation til København for at afkræve kongen et løfte om oprettelse af *en selvstændig stat Slesvig-Holsten og dens indlemmelse i Tyskland*.

Efterretningen herom rejste straks en kraftig modbevægelse i Danmark. De dansk-nationale i København - tyskernes mest forbitrede modstandere - tog hurtigt initiativet til en modhenvendelse til kongen med krav om, at han skulle sige nej til slesvigholstenerne og afgive løfte om at ville *løsrive Sønderjylland fra Holsten og indlemme det i Danmark*.

Den nye konge, Christian 8.s søn *Frederik 7.*, kom derved i en tvangssituation. Helst ville han videreføre faderens politik: holde de to folk sammen i ét rige, men under det hurtigt voksende pres fra begge sider fandt han det umuligt. Han måtte træffe sit valg, og det kunne efter hele hans danske indstilling kun blive et ja til de dansk-nationale. Efter kort tids vaklen overgav han 22. marts regeringsmagten til de dansk-nationale førere. Faderens forsigtige mæglingspolitik var opgivet. Med et blankt nej forlod den slesvigholstenske delegation København.

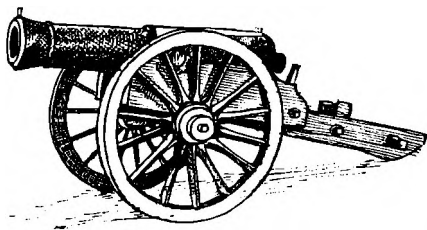
Dermed var *borgerkrigen* uundgåelig. 23. marts dannede de slesvigholstenske ledere deres egen regering i *Kiel*, og allerede dagen efter satte de sig ved en overrumpling i besiddelse af *Rendsborg fæstning* med de dertil hørende store våbendepoter (og et kanonstøberi). Da samtidig største delen af tropperne og befolkning-

gen i Holsten og Sydslesvig, næsten alle embedsmænd og flertallet af det højere borgerskab i de sønderjyske byer sluttede sig til regeringen, havde den hurtigt tilvejebragt grundlaget for et militært fremstød mod nord. Afgørende for krigsførelsen blev dog, at forventningerne om hjælp fra Tyskland ikke skuffedes. Presset af folkestemningen afgav *kongen af Preussen*, herre over Nordtysklands stærkeste militærmagt, løfte om støtte, og da også andre tyske stater sendte tropper, og der tillige meldte sig skarer af frivillige fra hele Tyskland, blev det inden længe en knusende overmagt, den danske hær kom til at stå overfor, da den i april 1848 rykkede ind i Sønderjylland.

Krigen udbrød pludselig og kom for de fleste som en overraskelse. Slesvigholsternes lynhurtige initiativ, ikke mindst overrumplingen af Rendsborg, følte i det uforberedte Danmark som et vel tilrettelagt, lumsk overfald og vakte stor harme, der forstærkedes ved, at slesvigholstenerne søgte udenlandsk hjælp i kampen mod det land, de var borgere i. Det var sådanne følelser, der var grundlaget for den enestående fællesskabsfølelse, offervilje og kampiver, der under krigen prægede både befolkning og soldater, og som siden med beundring omtaltes som »*ånden fra 48*«.

Men krigsudbruddet fremkaldte også sorg og skuffelse mange steder i begge rigets dele. Gamle slægts- og venskabsbånd, knyttet i tider, da dansk eller tysk intet betød i forholdet mellem gode landsmænd, sprængtes pludselig. Overmåde mange, især i Sønderjylland, følte det som en tragedie og kunne ikke tage standpunkt i striden. Det var en udbredt stemning, der kom til udtryk, da en af danskhedens bedste mænd i Sønderjylland ved meddelelsen om den danske sejr ved *Bov* udbrød: »Mit hjerte føler ingen glæde, men sorg og vemod«.

Oprøerne eller *insurgenterne* blev danskernes almindelige betegnelse for slesvigholstenerne. Fra tysk side har man altid protesteret mod denne betegnelse, fordi man fandt, at den blev brugt i moralsk nedsættende betydning på linie med andre meget anvendte udtryk som »forrædere« og »edbrydere«. Tyske historikere har stedse kaldt bevægelsen den slesvigholstenske »*rejsning*« (Erhebung) og betragtet krigen som en borgerkrig, og heri er de i vor tid blevet fulgt af de fleste danske historikere.

FÆSTNINGEN RUSTER SIG

Krigsbegivenhederne i 1848 fik ikke noget gunstigt forløb for Danmark. Stillet over for overmagten måtte den danske hær rømme ikke alene Sønderjylland, men også Nørrejylland, og preussiske tropper kunne uden kamp besætte den dengang forsvarsløse fæstning Fredericia.

Da den påfølgende våbenhvile gav danskheden i Sønderjylland dårlige vilkår, og da den danske regering ikke kunne gå ind på de af stormagterne fremsatte fredsforslag - heller ikke om en deling af Sønderjylland - genoptog den krigen i april 1849.

Igen stod Danmark over for en styrke af flere tyske hære, nu på i alt 61000 mand. Overkommandoen havde den dygtige og krigsvante preussiske general *Prittwitz*, medens særkommandoen over den slesvigholstenske hærgruppe på 14000 mand var overdraget en anden preussisk general, *Bonin*, som under våbenhvilen havde reorganiseret den efter preussisk mønster, så at den nu - modsat tidligere - var en disciplineret og kampdygtig hær, til dels ledet af preussiske officerer og understyret med preussiske uniformer, hvortil bl.a. hørte den kendte pikkelhue.

Den danske hær var kun på 41000 mand, men til gengæld var den danske flåde enerådende på havet, hvad der gav hærledelsen den store fordel, at den uhindret og hurtigt kunne foretage store troppeforskydninger. Denne fordel gik ikke tabt, selv om flåden straks ved felttogets begyndelse på katastrofal vis mistede to af sine største krigsskibe, »Christian VIII« og »Gefion«, under et mislykket angreb på fjendtlige stillinger i Eckernførde fjord (5.4.49).

Derimod medførte katastrofen ved Eckernførde, at hæren fik en ny overgeneral. Det blev den 58-årige general *Bülow*, som ved flere lejligheder havde gjort sig bemærket ved sit initiativ og sine fortrinlige føreregenskaber. Hans opgave blev det nu at føre hæren under det tilbagetog, som snart viste sig uundgåeligt. Allerede i april gik den tyske hær over Kongeågrænsen, og efter at Bülow under heftige kampe ved Kolding forgæves havde søgt at standse den, rykkede den op i Jylland, medens Bülow med største delen af den danske hær trak sig tilbage til Fredericia og Fyn.

Fredericia var denne gang sat i forsvarsstand, således at Prittwitz under sin fremrykning nordpå nødsagedes til at udskille en styrke til sikring mod udfald fra fæstningen. Opgaven tildelte han general Bonin, som derfor med sine 14000 mand fulgte efter Bülow mod Fredericia. Dermed opstod muligheden for at splitte den fjendtlige hær ved at drage Prittwitz med hans tyske tropper så langt mod nord, at slesvigholstenerne kom til at stå isoleret ved Fredericia. Bülow så tidligt denne

mulighed og udnyttede den. Den vanskelige opgave at trække Prittwitz nordpå overdrog han til general *Olaf Rye*, som løste den ved med stor behændighed at foretage et elastisk tilbagemod (med 7000 mand mod 22000), der på få uger førte Prittwitz så langt mod nord som til Århus.

Dermed var den fjendtlige hær splittet i tre grupper, idet en tredje (22000 mand) stod i Sundeved over for Als, der var besat af en dansk hærafdeling. Også den danske hær var splittet, men den kunne ved flådens hjælp hurtigt koncentrere store styrker på ét sted og angribe med udsigt til sejr. Til dette sted valgte Bülow Fredericia. Her var modstanderen svagest, og her stod netop slesvigholstenerne, der måtte betragtes som den egentlige fjende, som det først og fremmest gjaldt om at få ram på.

Når en fremragende hærfører som Prittwitz ikke gjorde noget alvorligt for at hindre denne udvikling, skyldtes det ikke manglende evner, men at han med vilje undgik kamp. Den preussiske regering ønskede i virkeligheden at trække sig ud af krigen, men da den af hensyn til den tyske folkestemning ikke ville gøre det straks, gav den Prittwitz ordre til så vidt muligt at undgå kamp, og han fulgte ordre. Det var denne mærkelige krigsførelse fra den tyske hærleders side, der gjorde det muligt for Bülow at realisere sin plan.

Men endnu en vigtig betingelse måtte være opfyldt, for at det kunne ske. Det var nødvendigt, at Fredericia fæstning holdt stand, indtil forberedelserne til et udfald var truffet. Faldt fæstningen, var der ikke håb om at slå slesvigholstenerne. Den heldige gennemførelse af fæstningens forsvar den følgende tid blev en afgørende forudsætning for, at udfaldet 6. juli kunne finde sted.

Fredericias forsvarsværker havde i over 100 år ikke været vedligeholdet og var i 1848 så forfaldne, at man opgav at benytte dem. Under våbenhvilen besluttede regeringen at sætte fæstningen i stand for eventuelt at bruge den som retræte- og brohovedstilling, selv om der herskede stærk tvivl om dens forsvarsdygtighed, fordi den manglede bombesikre rum, og fordi dens forbindele til Fyn ansås for meget sårbar.

I februar 1849 påbegyndtes arbejdet med store styrker af soldater under ledelse af den 54-årige, enestående energiske og utrættelig slidsomme oberstløjtnant *Lunding*. Han blev snart efter udnævnt til fæstningens kommandant og ofrede derefter lige til belejringens sidste dag al sin tid og arbejdskraft på at gøre fæstningen uindtagelig.

På forbavsende kort tid fik han foretaget de mest fornødne udbedringer. Da angrebshæren i begyndelsen af maj stod foran fæstningen, var voldenes brystværn med kanonstandpladser opført, de to porte, *Prinsens* og *Kongens Port*, istandsat og de tørlagte voldgrave delvis vandfyldte.

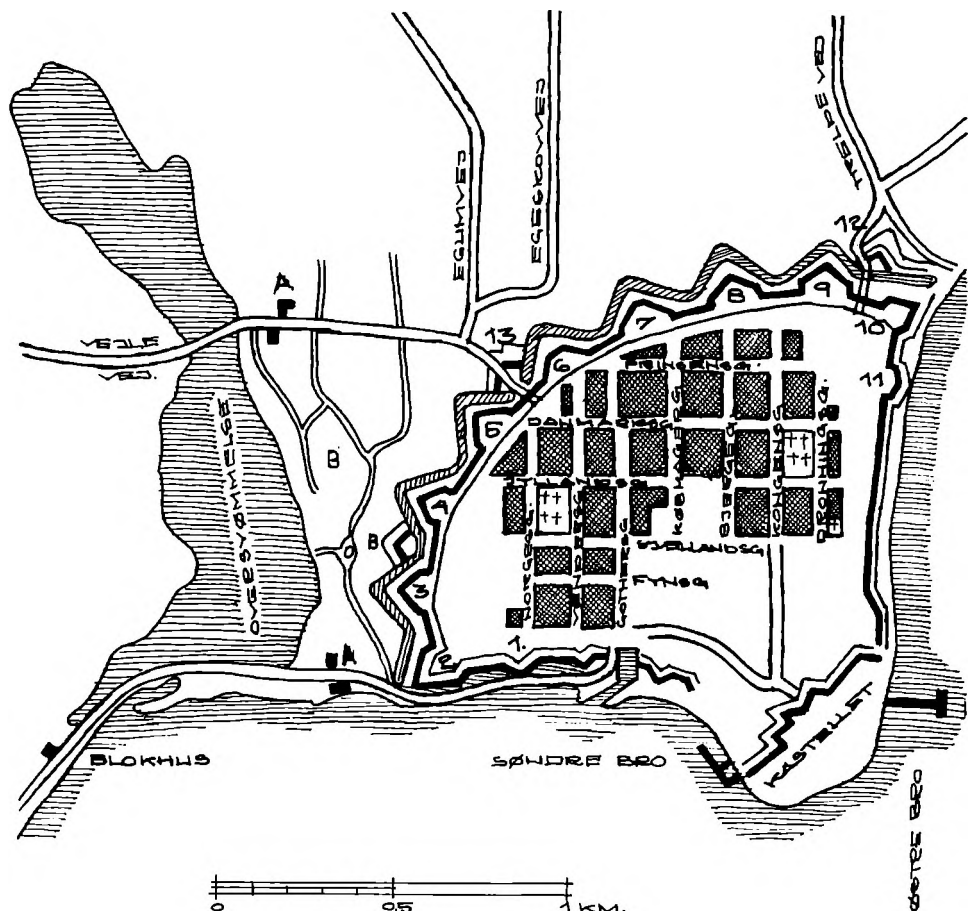
Vejene fra portene gik dengang som nu over jorrdæmninger. Lunding lod dæmningerne gennemske af en 3-4 m bred grav, som dækkedes med en let afbrydelig træbro. Prinsens Port var den samme som nu (fra 1753), mens Kongens Port stadig var af bindingsværk med et bjælkeloft dækket med jord, så der kunne køres over den.

Til beskyttelse af de vestlige bastioner, som Lunding anså for de mest truede, havde han ved anlæg af en dæmning, der spærrede for Mølleåens udløb, fremkaldt en stor *oversvømmelse*, der strakte sig ca. 1½ km mod nord gennem Mølleengen og Ullerup Dal og havde en bredde af 2-800 m. For at spærre vejen over dæmningen lod han ved dens fjerneste ende opføre et svært *blokhús* (tømmerværk) til ophold for en vagtafdeling. Før og under belejringen forstærkedes vestfronten så at sige daglig ved anlæg af fremskudte stillinger mellem volden og oversvømmelsen: løbegrave, brystværn, standpladser for feltkanoner, og især udbyggede og forstærkede han en ældre, forfalden *fremskudt skanse* foran vinklen mellem Slesvigs og Holstens bastion (tidligere ravelin for en byport; en rest bevaret syd for museet). For at skaffe passage for mandskab til skansen blev der gennem volden gravet en snæver tunnel, en *poterne* (hvor nu Sjællandsgade skærer volden; den var ca. 2 m høj, 2½ m bred og indvendig bræddeklædt). En anden *poterne* blev gravet gennem Nørrevold (hvor nu Nørreport er), og foran den blev der anlagt en stor, brystværnsbeskyttet plads (foran gymnasiet), hvor udfaldstropper kunne samles.

En særlig plads i forsvaret indtog *Kastellet*, der var blevet delvis ødelagt under den danske flådes bombardement i 1848. Dets voldanlæg blev genrejst og bestykt med kanoner, og da det under bombardementerne var det mindst udsatte sted i fæstningen, blev nogle hastigt opførte bygninger indrettet som lager- og beskyttelsesrum. Særlig betydningsfulde blev Kastellets *to skibsbroer*, en sydlig og en østlig, da de var livsvigtige for forbindelsen til Fyn. De var under opførelse, da angrebet begyndte.

Et stort arbejde blev det at forsyne voldene med tungt skyts, hvoraf der siden 1848 intet fandtes. Det meste blev sendt pr. skib fra Københavns arsenal, og fra april ankom det i stadig større mængde. Udlosningen og transporten op på voldene og ikke mindst anlægget af de kraftige kanonunderlag (af svært tømmer) krævede et stort mandskab, da man i begyndelsen ingen heste havde. Besvær voldte det også at finde egnet plads til ammunition og andet kanontilbehør, da kældrene i den ødelagte arsenalbygning i Kastellet kun kunne rumme en lille del, så andre bygninger måtte rømmes og tages i brug (bl.a. Reformert kirke). Mandskab og materiel var der imidlertid rigeligt af, og Lunding forstod at udnytte det. Et stort antal soldater blev sat i gang med at forfærdige skudklar ammunition, bl.a. ved at fylde krudt i de runde, hule jernprojektiler og i de poser (karduser), der anvendtes som drivladning i kanonerne. I begyndelsen var der mangel på uddannede artillerister, hvad man søgte at råde bod på ved at udkommandere borgerne til daglig eksercits. Det faldt dog mindre heldigt ud, og i stedet overførtes et større antal infanterister til kanonbetjening, hvad der i lang tid voldte ulejlighed og tidsspilde.

Da angrebshæren nærmede sig, var bastionerne forsynet med godt 100 kanoner (9-12 på hver af de 9 større bastioner), hvoraf dog kun ganske få hørte til det svære skyts. Men da der stadig kom nye forsyninger, kunne en stor del af det mindre skyts efterhånden fjernes og erstattes med sværere, så forsvarsstyrken var i stadig vækst, og samtidig voksede antallet af kanoner i reserve til ca. 50. Betjeningen ud-

Fredericia fæstning.

Bastioner: 1. Delmenhorst, 2. Oldenborgs, 3. Holstens, 4. Slesvigs, 5. Prinsessens, 6. Prins Georgs, 7. Prins Christians, 8. Dronningens, 9. Kongens, 10. Danmarks, 11. Norges.

Porte: 12. Kongens, 13. Prinsens.

Forværker anlagt af Lunding: A. Feltbatterier ved Vejlevej og Snoghøjvej, B. Skanseanlæg i den tidligere ravelin (fra den gamle, nedlagte »Søbjergport«) og løbegrave i terrænet mellem volden og oversvømmelsen.

førtes af 700 fæstningsartillerister, der var inddelt i hold, et ved hver kanon, og hver mand havde et nummer, der angav hans særlige funktion under skydning.

Fæstningens øvrige besætning var til stadighed godt 6000 mand, hvoraf hovedparten var fodfolk, resten rytteri, feltartilleri, ingeniørtropper etc. Andre 6000 mand var indkvarteret på Vestfyn, og daglig udskiftedes ca. 1000 mand mellem Fredericia og Fyn, således at soldaterne vekselvis havde 6 dages kantonnement og 6 dages fæstningstjeneste. Kun artilleristerne måtte uafbrudt blive i fæstningen, og de blev derfor indkvarteret i huse i byen, medens den 6000 mand store infanteri-

styrke en tid måtte bivuakere (lejres under åben himmel) ved volden eller på byens pladser, men soldaterne lærte snart, bl. a. ved ingeniørtroppernes hjælp, at grave sig dybe huler ind i volden eller opstille bjælkeskærme op ad voldskrånningen, så de var nogenlunde beskyttet mod regn og kulde.

Til støtte for fæstningen og for at sikre forbindelsen til Fyn blev der samtidig anlagt et vel beskyttet og stærkt batteri på *Strib Odde*. Det blev fra arsenalet i København forsynet med 12 meget svære kanoner med rigelig ammunition og fik en besætning på 90 mand. Det fik stor betydning under belejringen, da det kunne bestryge Møllebugten, dvs. det område, hvor fjenden det meste af tiden angreb kraftigst.

En vis, om end mindre, betydning fik de let udrustede danske *kanonbåde* (ro-både forsynet med 2-4 kanoner og en besætning på 50-60 mand), der krydsede i bæltet og jævnlig deltog i skydningen.

OPMARCHEN

7. maj, samme dag som Bülow med sin hær var gået gennem Fredericia, ankom Bonin med sin 14000 mand store armé og slog lejr i området Erritsø-Fuglsang-Stoustrup med foreløbigt hovedkvarter på Sønderbygård. Den dagsbefaling, han samme dag havde fået fra Prittwitz, gik ud på, at han skulle gøre sig til herre over terræfnafnittet omkring Fredericia, dvs. hans opgave strakte sig ikke længere end til at hindre dansk frembrud fra fæstningen. Men den ærgerrige Bonin ville ikke nøjes med en så passiv rolle; han ville erobre Fredericia. Dertil behøvede han imidlertid svært belejringstskyts, og det kunne han kun få fra Rendsborg, da Prittwitz nægtede at udlevere ham noget fra sin belejringspark. Under hele felttoget mærkes modsætningen mellem de to generaler, Prittwitz, der nødigt ville føre krig, og Bonin, der som slesvigholstensk hærfører ville anvende al kraft på at slå danskerne.

Allerede nogle dage før ankomsten til Fredericia havde Bonin givet Rendsborg ordre til afsendelse af belejringstskyts. De få dage, han måtte vente, brugte han til at skaffe indkvarteringssteder i omegnen og til at anlægge de første skanser, foreløbig til beskyttelse mod danske udfald, senere til anbringelse af det forventede skyts.

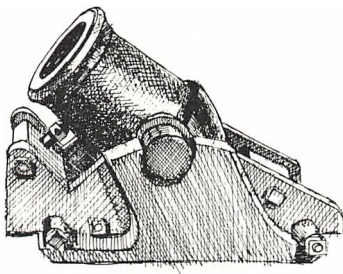
Dagen efter ankomsten påbegyndtes anlægget af skanser og batterier, og skønt de blev taget under ild fra fæstningen, skred arbejdet hurtigt frem. Heller ikke et udfald (13. maj) med ret store styrker (4000 mand) bragte synderligt afbræk i skansearbejdet, og 15. maj, dvs. 8 dage efter ankomsten, havde slesvigholstenerne sat sig fast i 6 større og mindre forskansninger vest og nordvest for fæstningen, fra Egumvej til Vejlevej.

Samme dags aften kunne Bonin lade de første svære kanoner transportere ud i stillingerne. De var i et antal af 10 ankommet fra Rendsborg og var, suppleret med en sending på 4, som hidtil havde stået ledige ved Flensborg, blevet anbragt i en

belejringspark anlagt på en mark ved *Heise kro*. Med skytset var fulgt en første forsyning af bomber, granater, kanonkugler og brandgranater. Den natlige transport fra kanonparken ud til skanserne voldte overmåde besvær på grund af mørket og den regnvåde jord. Nogle af kanonerne sank så dybt, at man kun med de største anstrengelser fik dem hævet, og en vogn med kanon og ammunition gled i en sump (Madsby enge) og måtte foreløbig opgives.

Men Bonin havde hastværk. På hans befaling blev der ved solopgang indledt et kraftigt bombardement af fæstningen med det bestemte formål hurtigt at tvinge den til overgivelse.

Dermed begyndte den store kraftprøve, hvis resultat ville blive afgørende for Bülow's udfaldsplan, som netop i de samme dage var ved at tage fast form. Det blev til en 7 ugers kamp mellem de to hæres svære artilleri.

FÆSTNINGS- OG BELEJRINGSSKYTSET VED FREDERICIA

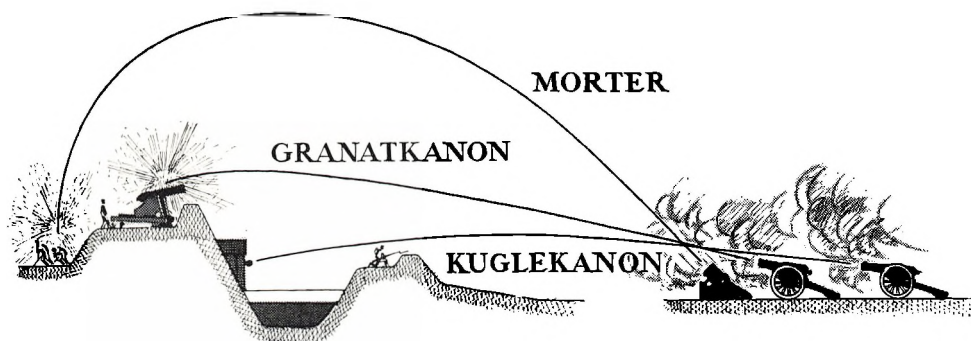
Det skyts, der blev brugt under belejringen, var af samme art på begge fronter, da slesvigholstenerne ikke rådede over andet materiel end det, de hentede fra det danske tøjhus i Rendsborg, som de havde beslaglagt ved krigens udbrud. Skytset var i hovedsagen af skytssystemet model 1834 og stod fuldt på højde med det bedste i udlandet. Det var glatløbet (ikke riflet) forladeskyts, og materialet var jern. Ammunitionen var jernkugler, enten massive (fuldkugler) eller hule og indeholdende en sprængladning af sortkrudt. En kugle med sprængladning kaldtes en granat eller bombe (bombe var betegnelsen for de meget store). Ved sprængningen fremkom der gennemsnitlig 20-30 sprængstykker (en granat i dag sprænges i ca. 1000 stykker).

Kendetegnende for en kanons størrelse er *kaliberet*, dvs. diameteren af kanonens udboring, løbet. Medens man nu angiver kaliberet i millimeter, angaves det i ældre tid ved vægten i pund af den støbejernskugle, som passede i løbet, f. eks. en 24 punds kuglekanon. Medens vægten af kuglen til en sådan kanon var 24 pund, så vejede en 24 punds granat på grund af hulheden kun $\frac{2}{3}$ deraf, 16 pund, men begge projektiler havde samme ydre diameter (15 cm).

Projektillets begyndelseshastighed og dermed den maksimale skudafstand afhænger især af det tryk, som krudtgassen udøver på projektilet, og af den vejstrækning, som dette tryk udøves på, dvs. løbets længde. Skal der skydes langt, må krudtgassens tryk altså være stort og kanonrørets vægge følgelig *tykke*, og røret må tillige være *langt*. Begge forhold medfører, at kanonrøret bliver tungere, og kanoner af samme kaliber kan derfor være af højst forskellig vægt, f. eks. vejede røret til den 24 punds kuglekanon ca. 3 gange så meget som røret til den 24 punds granatkanon.

En tredje afgørende faktor for kanonens rækkevidde var rørets *højdestilling* (elevation). Den største skudafstand opnåedes ved en højdestilling på 45°, men dels ville kanonunderlagets konstruktion normalt ikke tåle en så stor højdestilling, dels var man med de runde kugler ikke interesseret i at skyde på meget lange afstande, idet spredningen var så stor, at sandsynligheden for at træffe mål af ringe udstrækning var næsten nul. Da man 1850-70 gik over til riflet skyts og cylindriske spidsgranater, kunne man skyde langt mere præcist og dermed honorere ønsket om at indlede kampen på meget større afstande.

Det svære skyts forekom i 3 hovedtyper: *mortéren*, *kuglekanonen* og *granatkanonen*. Inden for hver af disse kategorier fandtes forskellige kalibre, men bortset fra enkelte pjecer (af ældre model) forekom det svære skyts, som blev anvendt ved Fredericia, kun i 3 kalibre: 168 pds., 84 pds. og 24 pds. Det betød en vigtig forenkling i fremstilling og anvendelse af ammunition, at der kun fandtes disse 3 kalibre.

Mortéren kunne kaste store eksplosive projektiler mod mål skjult bag spærringer, men havde som følge af sin høje, krumme bane en relativt ringe træfsikkerhed.

Kuglekanonen kunne ved direkte, kraftigt anslag med massive jernkugler beskadige opretstående mål og havde med sin flade bane en relativt stor træfsikkerhed.

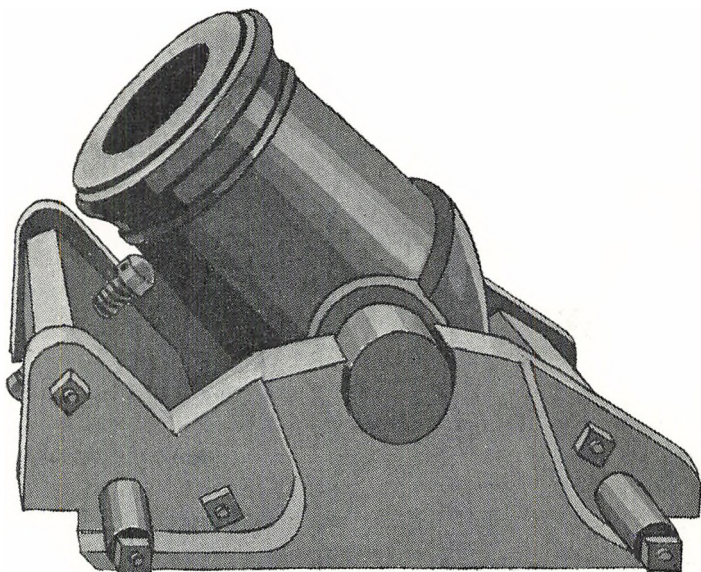
Granatkanonen kunne som mortéren og med lignende virkning udskyde ret store eksplosive projektiler og havde i kraft af sin bane en træfsikkerhed, der var større end mortérens, men mindre end kuglekanonens.

MORTÉREN

En mortér var bestemt til at udkaste sine projektiler i høje, krumme baner. Den blev fortrinsvis anvendt mod mål, der var skjult bag dækninger (volde, terrænhøjninger) eller mål, der var mest sårbare for nedslag ovenfra (skibsdæk, nedgravede krudtbeholdninger). Da mortéren normalt skød med en højdestilling på ca. 45°, nåede man ganske gode skudvidder med den, selv om drivladningen var lille. Løbet tålte at have forholdsvis tynde vægge, og dets længde var i forhold til kaliberet meget ringe, således at mortéren fremtrådte som et underligt plump våben.

De i 1849 benyttede mortérer udskød kun kugler med sprængladning (bomber, granater). Meningen var, at kuglens tykke jernskal ved en eksplosion i eller umiddelbart før nedslaget skulle sprænges og sprede død og ødelæggelse om sig. For at opnå sprængning blev der gennem et hul i bomben, lige før kanonen skulle lades, skruet et rør, *brandrøret*, fyldt med langsomt brændende sats, ned gennem krudtet. Denne sats antændtes i skudafgangen og brændte, imens bomben fløj gennem luften. Når satsen var opbrændt, slog ilden over i bombens sprængladning, som derefter eksploderede. Tiden fra bombens antændelse til dens sprængning afhang således af brandrørets længde, og derfor måtte artilleristerne ofte, inden de anbragte røret, der var af træ, forkorte det ved at save et stykke af. Det var dog højst uheldigt, hvis brandrøret var for kort, så bomben sprængtes højt oppe i luften, inden den nåede sit mål.

Det var i det hele taget ikke let at få brandrør til at virke efter ønske. Således måtte et helt lager af brandrør til kanonerne på volden kasseres, da de viste sig at være for korte, og slesvigholstenerne måtte af samme grund en tid helt opgive at bruge 4 af deres største granatkanoner. - Soldaterne

168 punds mortér

skal efter sigende have foretrukket, at de fjendtlige bomber nåede jorden, *inden* de eksploderede, da der så var en mulighed for at springe i dækning, især hvis man fik øje på bomben, lige før den faldt, hvorimod man var værgeløs, hvis den sprang oppe i luften og sendte en hagl af jernstumper ned. Når sprængningsøjeblikket var så usikkert, kan man vel også fæste lid til beretningen om den snarrådige danske soldat, der i stedet for at søge dækning sparkede en rygende bombe i voldgraven, hvor den slukkedes.

Mortérene var udmærkede, når det gjaldt et udstrakt mål (som hele Fredericia by), hvorimod de var mindre værdifulde, hvor målet var af ringe udstrækning (en skanse, et batteri), da deres træfsikkerhed på grund af den høje, krumme bane var ringere end kanonernes. Man forstår derfor, at store mortérer blev meget brugt af angriberne, der havde en hel by som mål, hvorimod de var mindre anvendelige i forsvaret, hvis mål var spredte og mindre.

Den største mortér, der blev brugt ved Fredericia, var den *168 punds*, der havde et kaliber på 28 cm (den danske hærs største kanonkaliber i dag er kun 20 cm). Til trods for, at en mortér var et ret billigt våben og af forholdsvis ringe vægt (168 punds mortéren vejede 1070 kg, knap halvt så meget som en 24 punds kuglekanon eller en 84 punds let granatkanon), var der ikke fremstillet ret mange af de store. Slesvigholstenerne, der fik nogle stykker ødelagt, nåede aldrig at råde over mere end 6 *stk.* (erobret 6. juli, men 1 var sprængt). På volden fik man kun anskaffet 2 *stk.*, måske netop fordi de var af mindre værdi her.

Også de *84 punds* mortérer hørte med deres kaliber på 22 cm til det svære skyts, men de har spillet en meget ringe rolle ved Fredericia. Slesvigholstenerne havde slet ingen af dem og danskerne kun 2. Når der i dag er bevaret en stor mængde usprængte 84 pds. bomber (granater) på museet og hos private, må langt de fleste være fremstillet til brug for de 84 pds. granatkanoner, som begge parter havde

flere af. Mange af projektilerne kan for øvrigt stamme fra 1864, hvor 84 pds. rundgranater fortsat blev anvendt.

Mortérer af et så lille format, at de kunne flyttes ved håndkraft uden brug af heste, kaldtes »håndmortérer«. Af model 1834 fandtes sådanne små mortérer kun i ét kaliber: den 24 pds. *håndmortér*. Også den var af ringe betydning ved Fredericia, idet fæstningen ingen havde og belejrerne kun 2, som blev opstillet tættest muligt på fæstningen (i Lille batteri lidt nord for Vejlevej), men de synes ikke at have rakt meget længere end til fæstningens forterræn.

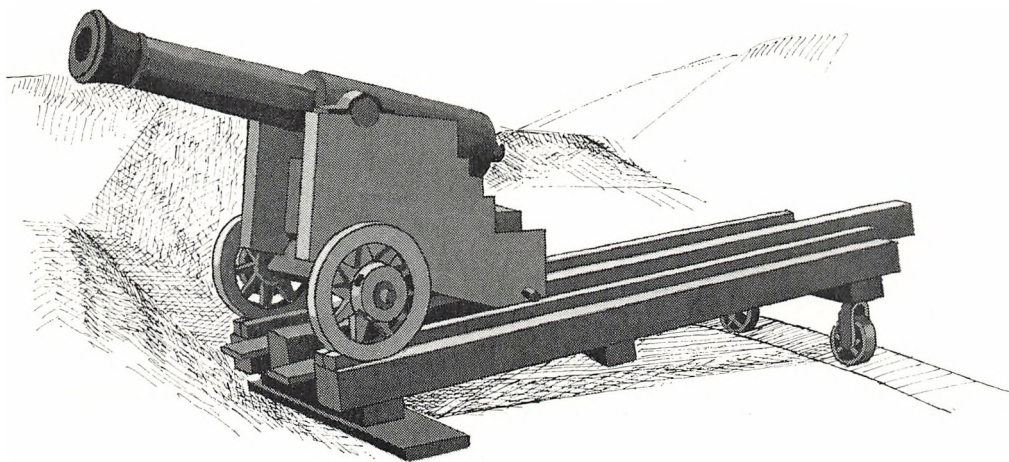
Når der var så få mortérer af model 1834 på volden, kan det skyldes, at man har kunnet forsyne fæstningen med et stort antal af ældre model. I hvert fald ankom først 20 stk. 10 pds. mortérer og derefter 3 stk. 100 pds. og 5 stk. 50 pds. Medens de 10 pds. igen blev fjernet fra volden, blev de 8 store stående lige til 6. juli, så fæstningen har trods alt ikke været dårligt forsynet med mortérer, men hvor meget de har været værd, er et spørgsmål.

Udmærkede eksemplarer af de store mortérer er opstillet i en kreds omkring *Landsoldaten*. De 5 største er 168 pds., og 2 af dem blev erobret i 6. julislaget. Den ene, noget mindre (placeret østligst) er en 84 pds. og er da muligvis en af de 2, der har stået på volden. Men oprindelig dansk ejendom er de alle 6.

Af de små 24 pds. håndmortérer (15 cm) er ejendommeligt nok 2 bevaret i Fredericia. Malet i smukke farver pryder de nu indgangen til en bygning i *Ryes Kaserne*. Da fæstningen ingen besad af dem, er det måske netop de 2, som blev erobret ved udfaldet 6. juli. De var helt dækket med jord, da man fandt dem.

KUGLEKANONEN

Kuglekanonen var i modsætning til mortéren bestemt til at virke mod i hovedsagen opretstående mål. Den skød derfor i lange, flade baner og besad større træfsikker-

24 punds kuglekanon i fæstningsaffutage

hed end mortéren over for mindre eller fjernere mål. Da elevationen (højdestillingen) ikke var stor (normalt 1-4°), blev det karakteristiske ved kuglekanonen rørets ret store længde og rørvæggens anselige tykkelse i forhold til kaliberet. Projektilet var en massiv jernkugle, hvis formål var at knuse, enten direkte eller ved rikolet.

De største og langt de mest anvendte kuglekanoner ved Fredericia var de 24 pds. af kaliber 15 cm. Af dem havde belejringshæren, da den havde flest, i alt 9 stk., hvoraf de 4 var skibskanoner fra det erobrede »Gefion«. På volden kom der efterhånden til at stå 10 stk. af denne kraftige kanontype. Begge parter benyttede i udstrakt grad de 24 pds. kuglekanoner til beskydning af kanonstillinger, og de var særlig virksomme over for de danske kanonbåde og anløbsbroerne.

Medens der ikke blev anvendt mindre kuglekanoner mod fæstningen, fandtes de i stort tal på volden, således (6. juli) 15 stk. 12 pds. (med 13 i reserve) og 48 stk. 3 pds. Hvor stor en rolle de har spillet under forsvaret, er vanskeligt at sige, men de findes betegnet som fæstningskanoner, ikke som feltkanoner. Måske har de først og fremmest skullet anvendes mod det stormløb, som Lunding bestandig ventede, men at der også er gjort brug af dem under beskydningen af de fjendtlige stillinger, synes at fremgå af det store antal 12 og 3 pds. massive jernkugler, der i årenes løb er fundet i terrænet omkring fæstningen.

2 smukke eksemplarer af de store 24 pds. kuglekanoner står nu opstillet på volden, en på hver side af de bastioner, der flankerer *Prinsens Port*. Hver af dem står ved siden af en granatkanon, men det er let at kende kuglekanonen, der er lidt længere og slankere og har et mindre kaliber (15 cm) end granatkanonen (22 cm).

Omkring *Lundings monument* (rejst 1899) på Danmarks bastion står lodret plantet i jorden med mundingen opad 12 stk. kuglekanoner. De er alle 12 pds. (11,5 cm) og er muligvis nogle af de i alt 28 stk., Lunding rådede over under belejringen. Symbolikken er klar: nu som dengang holder de vagt om deres herre. Kuglerne, som dækker deres munding, er større: 24 pds. fuldkugler.

GRANATKANONEN

Granatkanonen indtog på en måde en mellemstilling mellem mortéren og kuglekanonen. Ved at give den en mindre højdestilling, men samtidig tykkere rørvægge og længere løb end mortéren fik man en kanon, der kunne udskyde forholdsvis store sprængprojektiler på længere afstande og med større træfsikkerhed end mortéren. Af udseende lignede den meget en kuglekanon, men virkede noget kortere, bredere og lidt mere plump. Dens projektiler var de samme som mortérens, og de største blev som tidligere nævnt ofte kaldt bomber.

Ved sine fortræffelige egenskaber fik granatkanonen stor betydning i belejrings- og fæstningsartilleri. Særlig virkningsfuld var den store, såkaldt »lette« 84 pds. *granatkanon*. (En »svær«, dobbelt så tung 84 pds., der anvendte mindre højdestilling, fandtes også, men ikke ved Fredericia). Af den lette 84 pds. (22 cm) lykkedes

det slesvigholstenerne at fremskaffe og opstille i alt 8 *stk.* (alle erobret af danskerne 6. juli), men her var fæstningen betydelig overlegen, idet den kom til at råde over i alt 19 *stk.*, hvoraf over halvdelen opstilledes på de 4 vestlige bastioner, der gennem hele belejringstiden var de mest udsatte. At slesvigholstenerne som belejrings-skyts også anvendte 4 af de forholdsvis lette 24 *pds.* granatkanoner, kunne langt fra opveje denne forskel. Blandt voldskytset fandtes de ikke.

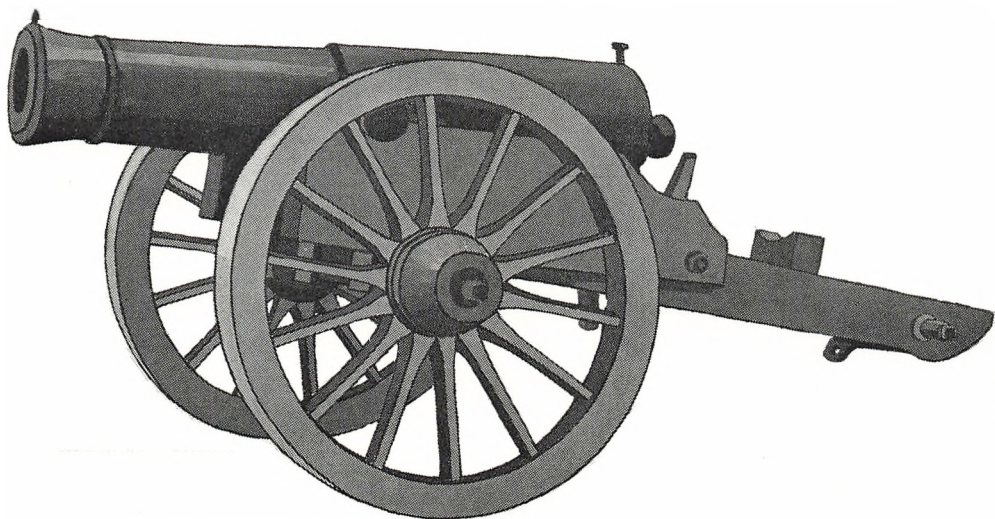
Af de 84 *pds.* lette granatkanoner står nu som nævnt 2 opstillet på volden ved *Prinsens Port*, hver af dem ved siden af en kuglekanon. Begge disse granatkanoner deltog i Fredericias forsvar 1849, og den ene vendte senere tilbage og skød igen fra volden i foråret 1864, kort før fæstningen blev rømmet. Usprængte 84 *pds.* granater (22 cm) er i stort antal bevaret i byen og omegnen, hvor de anvendes som dekoration i haver og foran indgangsdøre.

De to kanonpar, der nu pryder volden, har gjort sig fortjent til denne hædersplads, for der er ingen tvivl om, at det især var takket være de 84 *pds.* granatkanoner og de 24 *pds.* kuglekanoner, at fæstningen holdt stand.

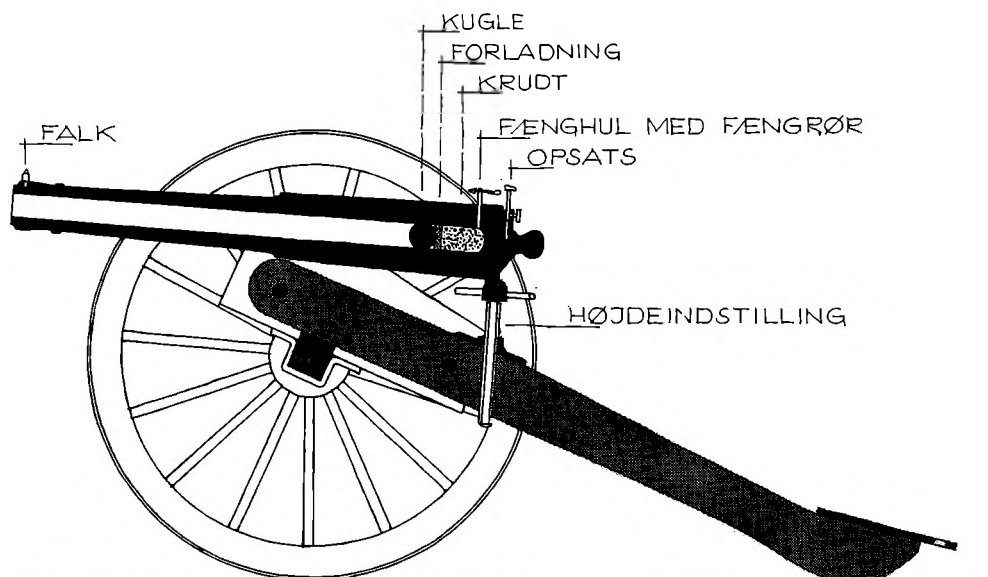
KANONEN LADES

12 skud i timen ansås for det normale for svære kanoner. Det betød dog ikke, at man kunne skyde løs i flere timer uden afbrydelse. Kanonen blev under skydningen varm og måtte »hvile« en tid for at afkøles.

Det højeste antal skud, der på en enkelt dag blev afgivet af en af de kanoner, der nu står på volden, var 22, men det var noget usædvanligt. Den flittigst benyttede af dem afgav kun 7-8 skud pr. dag, når den skød, og der var oftest nogle få

84 punds let granatkanon i belejringslavet

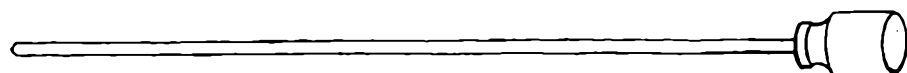
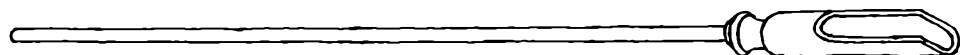
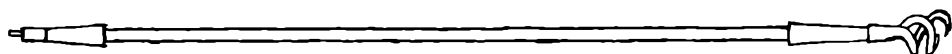
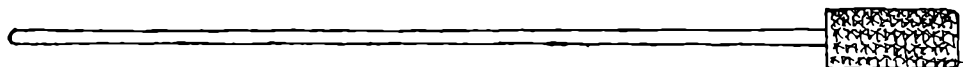

dages hvilepause imellem. Da skydning sled på en kanon, var der fastsat en grænse for det antal skarpe skud, den måtte udsættes for. Grænsen for de 4 kanoner, der står på volden, var sat til 1000 skud, men ingen af dem nåede i hele deres levetid op på blot 200.

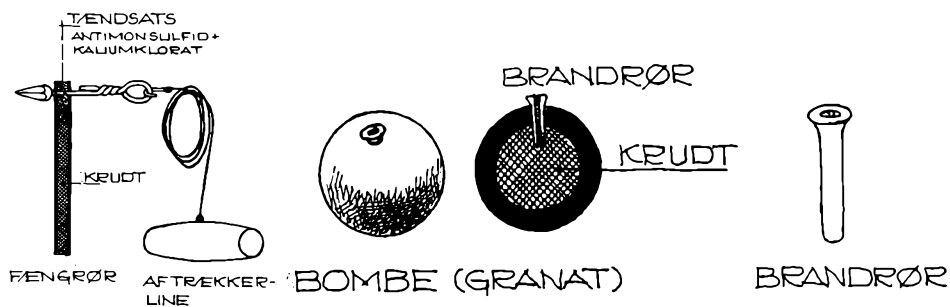
Kanonerne var alle forladere, dvs. såvel ladning som projektil blev ved hjælp af en lang *ladestok* indført i kanonrøret gennem munden. Ladeprocessen bestod i hovedsagen i 3 handlinger: rensning med en *visker*, dvs. en lang stang, der endte i et hoved med børster på, indføring af en krudtfyldt pose, *kardusen* (af groft papir eller lærred) ved hjælp af ladestokken, og til sidst på samme måde anbringelse af projektilet, der, hvis det var et sprængprojektil, forinden blev forsynet med et brandrør.

I kanonrørets bagende var der boret et hul, *fænghullet*, hvorigennem antændingen skete. Gennem fænghullet blev der med en lang nål stukket hul på krudtposen, hvorefter en tændingsmekanisme blev stukket gennem fænghullet ned i krudtet. Den bestod af et langt, tyndt metalrør, *fængrør*, fyldt med fint krudt og i øverste spids forsynet med en rivermekanisme, hvori sad en lille snor, således at et ryk i snoren fremkaldte antænding ved gnidning - som når man stryger en tændstik. Da affyringen skulle ske i 1-2 meters afstand, var snoren forsynet med en løkke, hvortil artilleristen kunne fæstne sin aftræktersnor (med krog), inden han trådte et par skridt tilbage og på kommando trak til.

Der er dog ingen tvivl om, at man ved nogle af kanonerne, antagelig ved de mange små af ældre model, endnu har anvendt den gamle affyringsmetode, der bestod i at sætte en brændende lunte til fænghullet, som var fyldt med krudt. I hvert fald nævnes det et sted, at Lunding nogle gange lod lunterne på volden brænde hele natten.

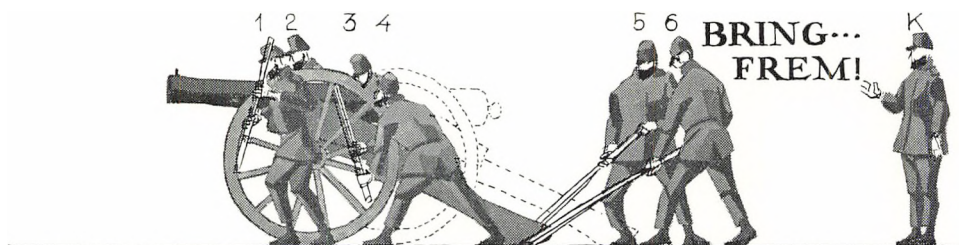
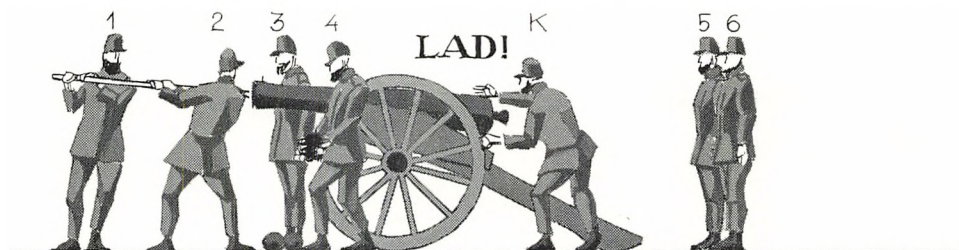
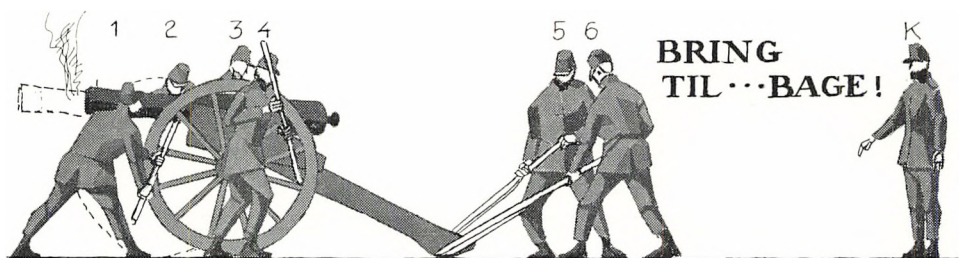

BETJENINGSVÆRKTØJ TIL EN KANON.

Før affyringen blev der taget sigte ved hjælp af *sigtekornet* (falken), der sad på forenden af kanonen, og den såkaldte *opsats*, der var en tynd, lodret stående metalstang anbragt i et særligt hul allerbagest på kanonen og forsynet med en afstands-skala, hvorefter kanonen indstilledes i retning og højde. Ofte måtte der gøres flere prøveskud, og det blev anset for en god regel at begynde med at skyde for kort og derefter gøre de følgende skud længere, indtil man ramte målet; at begynde med at skyde for langt var uheldigt, fordi man ikke kunne se, hvor meget man havde skudt for langt.

Til betjeningen af en kanon hørte foruden visker og ladestok flere andre specialredskaber, f.eks. til rensning af røret, når ting, viskeren ikke kunne fjerne, havde

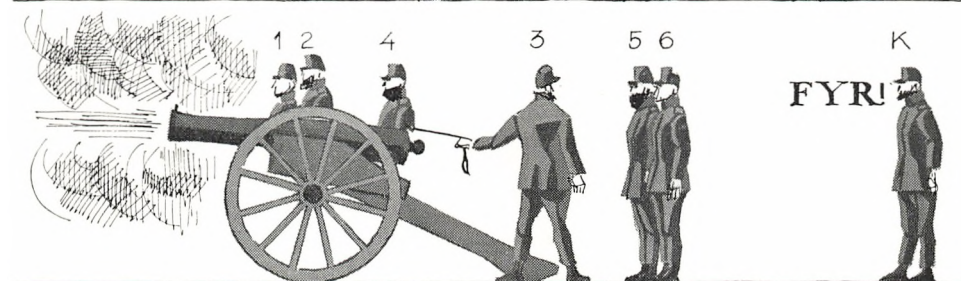
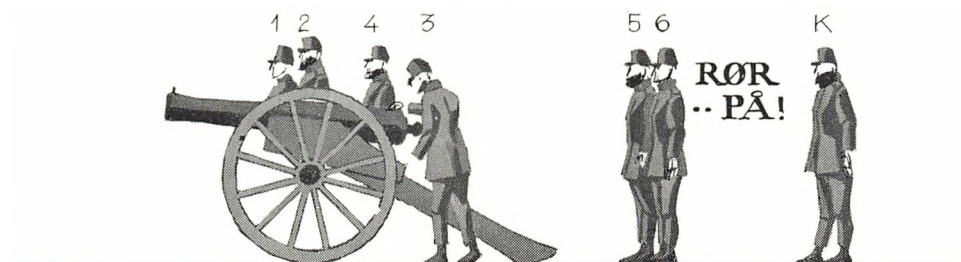
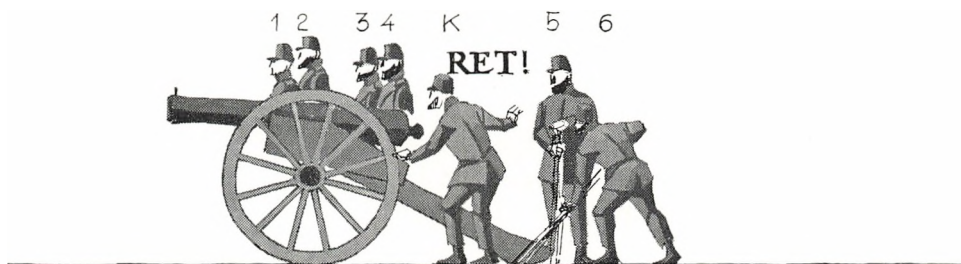
Skytsets betjening

BRING TIL ... BAGE!

lød den første kommando. For at udføre ladningen måtte kanonen bringes så langt tilbage, at munden kom ca. $\frac{3}{4}$ m bag brystværnet. Under opsig af den kommanderende K foretager de 6 artillerister ved hjælp af håndspigene efter nøje indekserede regler tilbageføringen. Herunder tæller K: ét...ét... godt! indtil kanonen har nået den rette stilling, hvorefter den fastgøres med kiler anbragt foran hjulene.

VISITER OG ... VISK!

På denne kommando bliver løbet og fænghullet undersøgt og rensat. K træder frem og jager et par gange rømnålen igennem fænghullet, hvorefter han holder det lukket med en finger. Samtidig undersøger 2 artillerister ved at føre sætteren til bunds i løbet, om dette er tilstoppet. Efter at sætteren er trukket ud, indføres viskeren, hvis hoved også føres helt til bunds og drejes 3-4 gange rundt for at rense løbet. Indtil viskeren under fortsat drejning i raske drag er trukket ud af løbet, holder K fænghullet lukket med fingeren.

LAD!

Under visiteringen og visningen har en artillerist hentet krudtladningen (kardusen) fra krudtmagasinet, og på kommandoen Lad! stødes med et kraftigt tryk af sætteren kardus og kugle (med eventuel forladning) til bunds i kanonløbet.

BRING ... FREM!

Kanonen bakes igen frem ved hjælp af håndspigene og under K's tælling.

RET!

K træder frem, anbringer og fastskruer opsatsen og indstiller derefter kanonens højde- og linieretning. Højderetningen opnår han ved at dreje på stilleskruen, linieretningen ved med vink med højre hånd at dirigere den artillerist, der med en håndspig bevæger lavettens bageste ende (svansen) til højre eller venstre.

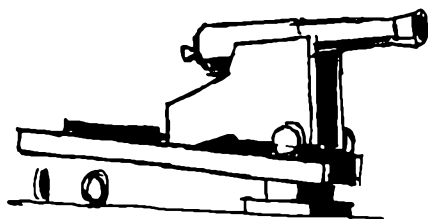
RØR PÅ!

Den dertil kommanderede artillerist har gjort fængrøret med tilhørende krog og snor parat, og på kommandoen træder han frem, trykker fængrøret ned i fænghullet og gå et par skridt tilbage, idet han strammer aftræktersnoren.

FYR!

Ved et kraftigt, men jævnt træk i snoren affyres kanonen.

sat sig fast. Et vigtigt redskab var *håndspigene*, de solide 1-2 meter lange, kraftige løftestænger, hvormed man baksede kanonen frem, når den ved affyringstrykket (rekylen) var faret 1-1½ meter tilbage på sine hjul. Var den uden hjul i skudstillingen, som f. eks. de store mortérer, skulle der et særlig kraftigt bjælkeunderlag til for at holde. Det var et problem, der voldte slesvigholstenerne store kvaler i deres hastigt opførte kanonstillinger på den lerede fredericianske jord, der næsten ustandselig var opblødt af regn.

BOMBARDEMENTET 16.-19. MAJ

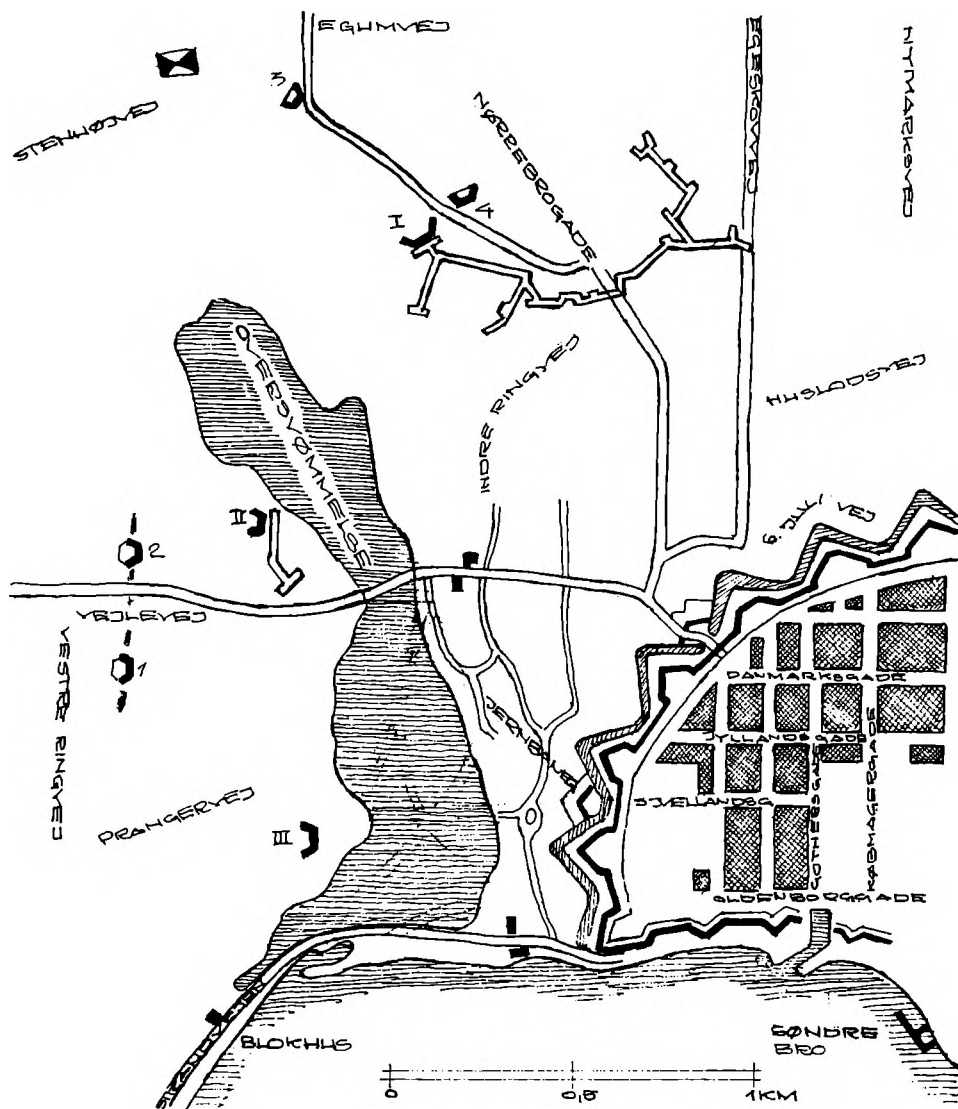
De 6 forskansninger, Bonin havde ladet anlægge i løbet af den første uge, udgjorde to grupper på hver 3, henholdsvis ved *Vejlevej* og *Egumvej*. (Kort s. 30).

Med de 14 *stk. belejringskyts*, Bonin havde til rådighed, begyndte så det store bombardement, som skulle få fæstningen til at kapitulere. Det kom til at vare i 4 dage, 16-19. maj, begyndte hver morgen kl. 3 og fortsatte uafbrudt til kl. 8, men blev som regel genoptaget senere på dagen og om aftenen.

Størst virkning havde de 168 pds. bomber fra de 4 mortérer i Store batteri, men da affutagerne flere gange led skade, og der desuden måtte spares på det meget begrænsede forråd af ammunition, blev skudhastigheden for ringe. Værre var det dog, at de 4 84 pds. granatkanoner i skanse 1 og 2 helt måtte indstille skydningen, fordi brandrørene var for korte, så granaterne eksploderede, før de nåede byen. Bedre lykkedes skydningen med de 24 pds. granater (fra skanse 3 og Lille batteri), men deres ødelæggende virkning var selvsagt ikke særlig stor. Med en af de 168 pds. mortérer blev der med anvendelse af ekstra stor drivladning forsøgsvis gjort et kast hen over byen for at ramme Kastelets østlige anløbsbro, og bomben nåede også målet, men med det resultat, at mortéren slog en revne, og forsøget blev ikke gentaget. Den sidste dag var det kun de 3 tiloversblevne 168 pds. mortérer, der fungerede med større virkning.

Trods det ringe antal svært angrebsskyts blev ødelæggelserne i byen ret store. De ramte især kvarteret omkring Prinsens Port, dvs. begge sider af Danmarksgade hen til Danmarksstræde (og ned til Jyllandsgade). Næsten alle husene her blev lagt i ruiner ved bombesprængninger, og da der også blev kastet brandgranater - projektiler med mange huller i væggen og i stedet for krudt fyldt med et langsomt, men kraftigt brændende stof - udbrød der ildebrande mange steder. I begyndelsen lykkedes det brandmandskabet støttet af byens mange soldater at slukke brandene, men til sidst måtte man gå over til at nedbryde huse for at begrænse ilden. Da fjenden kunne benytte møllen på Prins Christians bastion (hvor nu Købestævnet ligger) og den høje skorsten på Ahlmans brændevinsbrænderi (hvor nu hotel Landsoldaten ligger) som sigtemål, befalede Lunding dem begge nedrevet. Inden det kunne ske, antændtes dog brænderiet og nedbrændte til grunden. Ved disse og de senere gentagne bombninger nedbrændte efterhånden i alt 49 huse totalt, og over 200 blev mere eller mindre beskadiget.

Derimod gik forholdsvis få menneskeliv tabt. Allerede længe før bombardementet begyndte, var indbyggerne begyndt at flygte til Fyn, og snart gik der en strøm

VEJLEVEJ. De først anlagte var skanse 1 og 2 ved Vejlevej. De havde form som sekskanter og bestod af en 3-sidet frontvold lukket bagved med en 3-sidet palisaderække. De gjorde tjeneste som både batteri og fodfolkskanse, og hver af dem blev bestykket med 2 84 pds. granatkanoner og fik en besætning på 2-300 mand. Længere fremme, nær oversvømmelsen anlagdes Lille batteri II forsynet med 2 små 24 pds. håndmortærer, der især beskød de fremskudte anlæg.

EGUMVEJ. Centrum her var Store mortérbatteri I (hvor nu lokomotivremisen ligger). Et batteri bestod som en skanse af et 3-sidet voldanlæg, men det var ikke lukket bagtil med palisader. Det store batteri forsynedes med 4 168 pds. mortærer, og da det lå nede i den dybe kløft, som skar Egumvej (endnu stærkt markeret langs Thulevej), var det usynligt fra fæstningen. Til dets beskyttelse blev der anlagt 2 fodfolkskanser, skanse 4 (lidt nord for Nørremarksgården) og skanse 3 (lidt vest for Nørremarksskolen). De havde en anden form end skanse 1 og 2, men var af lignende konstruktion. Skanse 3 var under det første bombardement bestykket med 4 24 pds. granatkanoner, men da de på grund af den store afstand havde ringe effekt, blev de snart fjernet. Et løbegravsnet strakte sig fra Store batteri ind mod fæstningen, men dets yderste, fremskudte linie blev først anlagt senere.

af menesker medførende tøj og indbo til Kastellet for at komme over bæltet. Lunding støttede evakueringen mest muligt ved at stille køretøjer, både og mandskab til rådighed, og under bombardementet var kun ganske få indbyggere tilbage. Af dem blev, så vidt vides, kun 4 dræbt, hvorimod mange blev såret. Lidt større var tabet blandt soldaterne, der til stadighed måtte blive i byen, og hvoraf en del måtte færdes på de farlige steder som brand- og politikorps, men selv blandt dem var tabene små. Flertallet opholdt sig på den store, åbne mark i den østlige bydel ($\frac{1}{4}$ af byens areal) eller ved voldene, og begge steder var bombenedslagene få.

Skønt ca. halvdelen af fæstningens kanoner, vel 3-4 gange så mange som fjendens, havde den rigtige skudretning, blev angrebet kun svagt besvaret. Årsagen var først og fremmest, at medens angrebsbatteriernes ild kun skulle rettes mod ét meget udstrakt mål (hele byen), skulle fæstningens rettes mod flere spredte og mindre mål, som det var vanskeligt at træffe med det skyts, man foreløbig rådede over (man havde f.eks. endnu ingen 24 pds. kuglekanoner). Efter nogle utilfredsstillende forsøg opgav Lunding at gøre kraftigt gengæld. Medens der i de 4 bombedage blev afgivet 1045 skud mod fæstningen, svarede denne kun med 285 skud. En årsag til Lundings tilbageholdenhed var dog sikkert også, at bombardementet ikke ængstede ham særlig. Hvad der bestandig lå ham mest på sinde, var at sikre fæstningen mod et stormangreb. Derfor lod han, selv under den værste bomberegner, lige ufortrødent soldaterne arbejde videre på udbedring af voldene og de frem-skudte stillinger.

Bombardementet blev en total fiasko for Bonin. Vel var en stor del af byen ødelagt, men forsvarsmæssigt betød det meget lidt, og de få menneskeliv, der var gået tabt, måtte efter omstændighederne anses for et ringe tab. Stor betydning havde det haft, at fæstningsbyen havde en usædvanlig stor udstrækning, således at store dele af byområdet forblev næsten uberørt af bomberegneren, og dens garnison kunne i det store og hele unddrage sig ilden. Men helt afgørende var det, at byen havde kunnet rømmes for næsten alle sine indbyggere og stadig kunne modtage friske tropper og forsyninger. En belejrings demoraliserende virkning på en terroriseret og sultende befolkning, som så ofte har tvunget fæstninger til overgivelse, og som Bonin satte sin lid til, udeblev helt.

Bonin havde med ganske utilstrækkelige midler forløftet sig på en opgave, som han ud fra det kendskab, han fra året før havde til fæstningen, ikke burde have indladt sig på. Hos de militære ledere i Fredericia vakte det nogen forundring, at han ofrede kræfter på et bombardement.

BATTERIERNE VED MØLLEBUGTEN

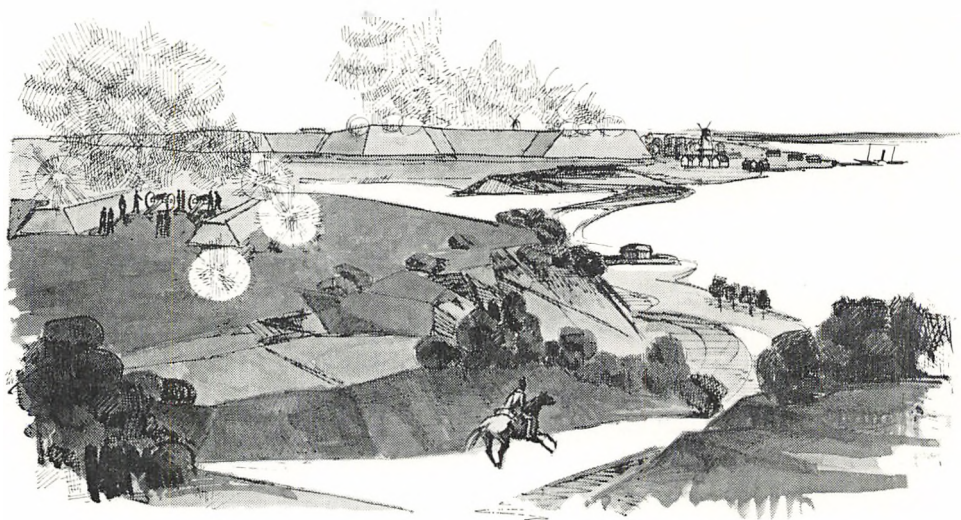
Det var naturligt, at Bonin nu kom ind på tanken om ved en formelig belejring at knække fæstningens modstandskraft. Men en virkelig belejring var kun mulig, hvis den fordærvelige forbindelse mellem Fredericia og Strib blev afbrudt, og det kunne,

som forholdene lå, bedst gøres ved en kraftig beskyddning af Striboverfarten fra *Møllebugten*. Mod den rettede han i den følgende tid hele sin opmærksomhed.

Før bombardementet havde han hos general Prittwitz (i Vejle) anmodet om at få overdraget det slesvigholstenske svære skyts, der stod i Sundevad, men overgeneralens svar var et blankt nej. Skønt Bonin således var henvist til de meget begrænsede forsyninger fra Rendsborg, traf han straks forberedelser til at forskanse Møllebugten. For at gøre det måtte han først sætte sig i besiddelse af fæstningens mest fremskudte punkt på dette sted, *Blokhuset*, som lå for enden af dæmningen, der lukkede for oversvømmelsen. Så længe det var på danske hænder, var det umuligt at beherske stranden ved Møllebugten.

Blokhuset var helt og holdent Lundings egen idé. Han havde ladet det opføre dels for at beskytte den for oversvømmelsen livsvigtige dæmning, dels for at bevare den som udfaldsvej ved passende lejlighed. Det var imidlertid et meget svagt punkt, en ganske vist solid tømmerbygning med skydeskår og plads til et vagtmandskab på 25 mand, men kun omgivet af lave jordvolde og blottet for kanoner. Lunding, der med aldrig svigtende omsorg vågede over alle forværker, havde fattet særlig forkærlighed for blokhuset og holdt trods flere advarsler fast ved, at det for enhver pris skulle holdes. De sidste nætter, før det blev angrebet, lod han den omgivende jordvold forhøje, men til ringe nytte. Af de menige soldater, der indså stedets farlighed og viste stærk uvilje mod at blive kommanderet derud, blev det kaldt »Lundingslyst« eller »Slagtehuset«.

Den første tid syntes alt dog såre fredeligt. Forposterne, der her stod i 30-40 m's afstand fra hinanden, havde en stiltiende aftale om ikke at skyde uden varsel, og

Dæmningen, blokhuset og fæstningen set fra Blokhusbatteriet. Tegning efter maleri på Fredericia Museum. Maleriet er udført af landskabsmaler Peter Holm og hans søn Emil Holm. Faderen havde tilladelse til at følge hæren som civil. Billedet udstilledes første gang 1852 og er siden sammen med andre af Holms krigsbilleder skænket til museet. Blokhusbatteriet lå ligesom Møllebugtens andre batterier højt, men på grund af afstanden var dets træfsikkerhed over for Kastellet's broer ringe.

ofte passiarede de i al venskabelighed og drak hinanden til at feltflasken, ja, efter sigende gjorde de honnør, når modpartens officerer viste sig.

Men omgangstonen blev en anden, da Bonin i natterne straks efter bombardementet lod opføre et kraftigt batteri med dobbeltfront dels mod blokhuset, dels ud mod Møllebugten. Da det lå i kort afstand fra blokhuset (på bakketoppen lige over »Løvekilden«. Mindesten) og blev armeret med 3 stk. svært skyts (1 168 pds. mortér, 1 84 pds. granatkanon og 1 24 pds. kuglekanon), var træbygningens skæbne beseglet. Ved en kraftig beskydning 22. maj blev blokhuset efter en række fuldtræffere så gennemhullet og sønderslået, at en del af mandskabet ville flygte. Den kommanderende løjtnant søgte med dragen sabel at holde dem tilbage, men da han lidt senere blev dødelig såret, trak besætningen på 6 mand nær sig tilbage. Et øjeblik efter stormede store fjendtlige styrker frem, tog de tilbageblevne til fange og stak ild på blokhuset, der hurtigt nedbrændte. De danske styrker, der lå ude på dæmningen, blev trængt et par hundrede meter tilbage, og resten af dagen oprettholdt de to linier geværskydningen, hver dækket af en vold af skansekurve, som Lunding tidligere havde ladet opstille i flere rækker tværs over dæmningen.

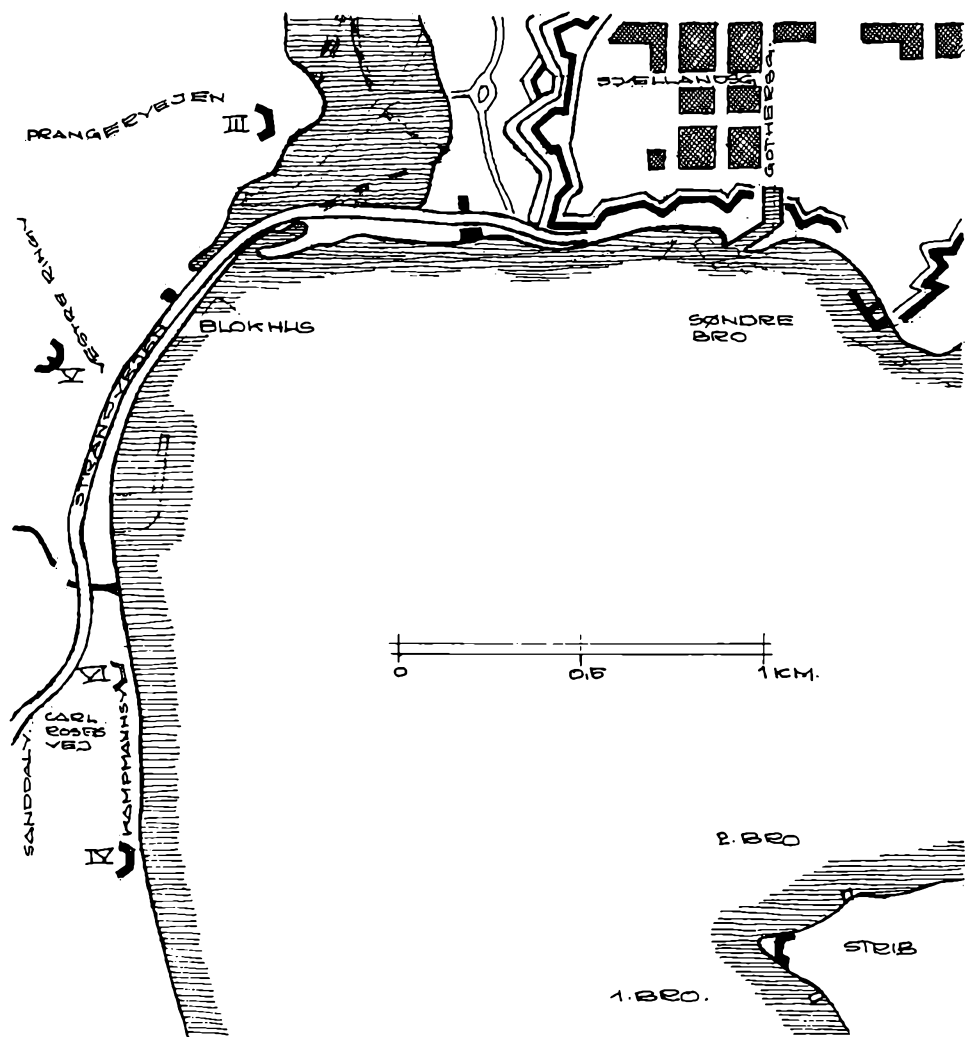
Blokhusedramaet fik for øvrigt et tragisk efterspil. Lunding, der ikke ret kunne forsone sig med tabet, kommanderede den følgende nat nogle delinger soldater frem over dæmningen for at trænge fjenden tilbage. Da soldaterne vægrede sig ved at gå frem og to gange flygtede tilbage til fæstningen, greb kommandanten personligt ind og tvang dem ved trussel om øjeblikkelig skydning til at gå frem. Da var det imidlertid for sent, da større fjendtlige styrker var rykket frem. - Soldaterne, der havde deltaget i mytteriet, blev straffet med at miste kokarden (soldatens ærestegn), og 146 mand blev dagen efter som arrestanter ført til Fyn. De blev dog snart sendt tilbage, men 4, der blev udpeget som hovedmænd, blev senere ved krigsret idømt strenge tugthusstraffe.

Under kampen om blokhuset og resten af dagen var alle fjendtlige batterier i uafbrudt virksomhed, og fra de vestlige bastioner blev der svaret med største intensitet. Det blev den første dag, fæstningsartilleriet udfoldede sig i fuld styrke, og især det nyopførte *Blokhusbatteri* blev dænget til med bomber. Men blokhusstillingen var og blev tabt, og Bonin havde nu kunnet gennembryde dæmningen, men han gjorde det - til Lundings store lettelse - ikke. Hans formål var at benytte det vundne albuerum til anlæg af flere angrebsbatterier, og herunder ville oversvømmelsen yde ham samme gode beskyttelse, som den ydede fæstningen.

Den slesvigholstenske hær havde et alvorligt tab i forbindelse med blokhuskampen. Hen på morgenstunden efter kampen havde nogle af dens officerer voget sig frem på det erobrede stykke af dæmningen. Udsat for geværkuglerne fra de bag skansekurvene liggende danske skytter måtte officererne søge dækning bag en jordforhøjning. En af dem, armeens stabschef, kaptajn *Delius* var da så uforsigtig at rejse sig op og blev straks ramt af en kugle i tindingen. Bevidstløs blev han bragt til stabskvarteret på Sønderbygård, hvor han døde tre dage senere. - Han var preussisk officer og havde været Bonins nærmeste medhjælper ved reorganiseringen af den slesvigholstenske hær og ansås for at være en enestående begavet og dygtig fører.

De, der overværede hans fald, mente at have set, at han blev skudt af en »mand med rund civilhat«. Hvis det var rigtigt, må skuddet være kommet fra en af de danske »voldriffelskytter«, som i

et antal af 30 havde meldt sig som frivillige og var blevet anbragt på dæmningen. De var udstyret med riflede geværer, der skød længere og ramte sikrere end de glatløbende, og mange af dem var herregårdsskytter, der under kampen beholdt jægerdragten med den runde hat.

Batterierne ved Møllebugten

Blokhusbatteriet V var et dobbeltanlæg med front både mod fæstningen og bugten. Højre Fløjs batteri III lå usædvanlig tæt på fæstningen (især Slesvigs og Holstens bastion). Erritsøbatteriet IV havde fortrinsvis Stribs anløbsbroer som mål. Ved Sandalhus VI anlagdes også et batteri, men kun bestykket med feltkanoner, særlig rettet mod kanonbådene. Alle batterierne ved Møllebugten var anlagt højt, dels for at opnå større skudvidde, dels for at besværliggøre beskydning fra kanonbådene, hvis kanoner ikke kunne gives ret stor højdestilling.

Selv om Blokhusbatteriet blev forstærket med endnu en kuglekanon og rettede skytset mod Kastellet og Stribs anløbsbroer, var det på grund af den store afstand (over 2000 m) ude af stand til at gøre skibsfarten nævneværdig skade. Der blev derfor hurtigt anlagt endnu 2 store batterier ved Møllebugten, det ene specielt rettet mod Kastellet, det andet mod Strib.

Det første stod færdigt en halv snes dage efter blokhusslaget og kom til at ligge på en halvø, der ragede frem i oversvømmelsen lidt nord for dæmningen (nu mellem Dalgasvej og Dyrehavevej). Stedet fandtes velegnet, fordi det lå højt og dog var fuldstændig skjult bag et mandshøjt, pilebevokset gærde og i et terræn, der gjorde det muligt uset fra fæstningen at foretage transport til og fra batteriet. Men da batteriet skulle bestykses, viste angrebshærens største svaghed sig: mangelen på svært skyts. Kun ved at fratage Blokhusbatteriet dets 168 pds. mortér kunne man forsyne det nye batteri med de ønskede 2 168 pds. mortérer, og for at skaffe det 3 (24 pds.) kuglekanoner tyede man til de 4 skibskanoner, som var erobret fra »Gefion« og lige ankommet.

Højre Fløjs batteri, som det blev kaldt, fik til chef den efterhånden berømte premierløjtnant *Christiansen*, der ved sin hidtidige ledelse af Blokhusbatteriet havde lagt en enestående energi og tapperhed for dagen. Der blev hårdt brug for hans dygtighed, da hans batteri blev det hårdest angrebne og mest medtagne i den følgende tid.

Skønt Højre Fløjs batteri lå meget tæt på fæstningen (7-800 m fra Holstens bastion) og var stort bygget, var det usynligt fra voldene. Først da det begyndte at skyde, opdagede man det, og de danske artillerister, der kaldte det »Batteriet bag Grøften«, fik aldrig andet end glimtene og røgen fra skuddene at sigte efter. Så snart det blev opdaget, traf Lunding omhyggelige forberedelser til at bekæmpe det, bl. a. ved at lade nogle 100 pds. og 50 pds. mortérer, som netop var ankommet fra København, føre op på de vestlige bastioner, især Holstens, og bringe i stilling. Han havde nu tilsrækkeligt skyts til at kunne foretage omflytninger og fornyelser.

Næsten samtidig med Højre Fløjs batteri, der effektivt kunne beskyde Kastellets sydlige anløbsbro og også snart gjorde den ubrugelig, anlagdes det 3. store batteri ved Møllebugten. Det kom til at ligge højt på kystbrinken ud for Erritsø (ved det nuværende Erritsøhus på hjørnet af Kampmannsvej og Krügersvej) lige over for Strib. Hensigten med det var at ødelægge Stribs to landgangsbroer, og det blev derfor forsynet med svært skyts (2 168 pds. mortérer og 2 24 pds. kuglekanoner; en sending var lige ankommet fra Rendsborg). Det havde fra første færd god virkning, der dog snart atbødedes ved, at man i Strib først anlagde en 3. og senere en 4. landgangsbro så langt mod øst, at man kom nogenlunde uden for skudvidde. Men i den følgende tid kom det gang på gang til hidsige artilleridueller mellem *Erritsøbatteriet* og det tidligere ret fredeligt henliggende *Stribbatteri*.

Over for de danske kanonbåde, der ofte vovede sig ind i Møllebugten og uden at generes af det langtrækkende skyts, der gik over dem, angreb de fjendtlige batterier, havde slesvigholstenerne tidligere anbragt nogle feltkanoner ved *Sanddal-*

hus. Nu blev der yderligere placeret 6 af dem ved siden af Erritsøbatteriet, hvor de viste sig velegnede til med deres kugler at lægge en dæmper på de nærgående kanonbåde.

Med opstillingen af Møllebugtens 3 batterier (Blokhus-, Højre Fløjs- og Erritsø batteri) var tiden gået til 1. juni. Blokhusbatteriet havde jævnlig været i funktion, siden det blev opstillet, men med de to sidst byggede ventede Bonin endnu et par dage.

Han havde nemlig videregående planer. Foruden Møllebugtens batterier ville han opføre endnu to svære batterier, som skulle anlægges ude ved Egumvejen, betydelig nærmere fæstningen end det ældre Store batteri, der jo ikke havde været i stand til at række ind over byen til Kastellet's broer. Han vidste, at det ville frembyde store vanskeligheder, da terrænet herude var fladt og let overskueligt fra fæstningen, og her var desuden ingen beskyttende oversvømmelse. Derfor blev der gennem flere nætter truffet omhyggelige forberedelser ved rekognoscering, afmærkning af pladser og ophobning af materiel i kløften nær Store batteri. Selve opførelsen af batterierne fastsattes til natten efter 3. juni, og her var det, at Møllebugtens batterier skulle gøre en indsats ved hele dagen forud gennem et ødelæggende bombardement at fremkalde forvirring i fæstningen og aflede opmærksomheden fra det, der skulle ske ved Egumvej.

Søndag d. 3. juni kl. 10, netop da der blev holdt soldatergudstjeneste på bymarken, indledtes det hidtil kraftigste bombardement af fæstningen. For første gang trådte de to nye batterier ved Møllebugten i virksomhed, og fra alle fjendtlige kanoner fløj bomber, granater og brandkugler ind over byen, og igen blev en del huse beskadiget ved sprængning eller brand. Men denne gang blev skydningen straks og med stor kraft besvaret fra de vestlige bastioner, fra Strib og fra kanonbådene. I de 5 timer, kampen varede, afgav angriberne 530 skud (deraf ca. halvdelen bomber og granater), langt flere end på nogen af de store bombedage i begyndelsen af maj. En del ødelæggelser, især fremkaldt af den nærgående ild fra det nyopførte Højre Fløjs batteri, skete på bastionerne og deres kanoner, hvoraf 3 blev sat ud af funktion, men skaderne var ikke større, end at de blev repareret samme aften. Til gengæld var den ild, der blev rettet mod de fjendtlige batterier, efter tyskernes eget udsagn »morderisk«. Markerne omkring batterierne lå tilsæt med falden dansk ammunition, og især gik det ud over det aggressive, men også nærmest liggende Højre Fløjs batteri, som danskerne trods dets usynlighed snart lærte at tage sigte på. Udsat for 3 bastioners konstante ild (Oldenborgs, Holstens og Slesvigs) blev dets forskansning sønderslået og 2 af dets svære kanoner ødelagt. I alt afgav fæstningens og Stribs artilleri ca. 650 skud. - Der kunne ikke længere være tvivl: forsvarets artilleri var angrebets jævnbyrdigt.

Forsøget på ved bombardementet at forpurre dansk indgriben over for det planlagte anlæg af batterier ved Egumvej mislykkedes. Da en talrig arbejdsstyrke, beskyttet af store troppestyrker (2-3000 mand) den følgende nat gik i gang med arbejdet, blev de angrebet af tropper fra fæstningen, og det kom til heftige kampe,

der i flere timer bølgede frem og tilbage, men endte med, at de fjendtlige tropper trak sig tilbage. Der blev ikke mere gjort forsøg på at anlægge batterier, men dertil skal grunden alene have været, at Bonins artillerikyndige officerer efter nærmere undersøgelser havde erklæret stedet for fuldkommen uegnet til batterianlæg.

Derimod lykkedes det i de følgende nætter at forlænge løbegravene ved Store batteri nogle hundrede meter længere frem og anlægge *en lang grav*, der gik tværs over Egumvej (omtrent ved nuværende Indre Ringvej) og i flere bugtninger strakte sig helt over til Egeskovvej (se kortet s. 30). Da den lå ubehagelig tæt på fæstningen (800 m), nærede Lunding stærk mistanke om, at den skulle tjene som udgangslinie (parallel) for et nær forestående stormangreb på fæstningen, hvad der fik ham til at skrive et alarmerende brev til general Bülow. Bonin synes dog hverken dengang eller senere at have tænkt på at erobre fæstningen ved storm.

DEN STORE ARTILLERIKAMP 3.-17. JUNI

Det mislykkede forsøg på at anlægge batterier ved Egumvej satte Bonin i forlegenhed. Det var jo dem, der havde skullet sætte det endelige punktum for fæstningens forbindelse med Fyn ved at koncentrere sig om Kastellets østlige skibsbro, som Møllebugtens batterier ikke alene formåede at få bugt med.

Allerede på dette tidspunkt har tanken om at søge ud til kysten nord for byen strejft Bonin. Herfra ville både Kastellets og Stribs anløbsbroer være let synlige og kunne ved et rigtigt placeret batteri bringes inden for god skudvidde. Men det risikable ved en sådan spredning af angrebsstyrkerne holdt ham foreløbig tilbage. Først måtte det forsøges, om det alligevel ikke ved indsættelse af alle kræfter skulle lykkes at afskære fæstningens forbindelse til Fyn. Forsøget kom til at vare 14 dage.

Disse 14 dage, fra 3.-17. juni, blev den endelige, store kraftprøve mellem de to hæres artilleri. Så at sige dagligt og ofte om natten tordnede kanonerne fra alle angrebsbatterier og fra fæstningens vestlige bastioner og fra Strib. Begge parter vidste, at det denne gang gjaldt fæstningens livstråd, forbindelsen med omverdenen.

Det var naturligt nok de tre batterier ved Møllebugten, der angreb: Højre Fløjs batteri og Blokhusbatteriet mod den østlige anløbsbro og Erritsøbatteriet mod Strib, men samtidig måtte de forsvare sig mod de vestlige bastioner, der intet øjeblik lod dem i fred. Batterierne ved Vejlevej og Egumvej, der dårligt kunne række til Kastellet, måtte indskrænke sig til at kaste bomber og granater over byen.

Det viste sig snart, at fæstningens artilleri havde fået overtaget. Særlig hårdt gik det ud over *Højre Fløjs batteri*, der på grund af sin nærhed var det farligste, men også det mest udsatte. Nat og dag blev det hærget af den lige overfor liggende Holstens bastion, hvis kanoner ved anbringelse af mærker på stilleskruer og hjul var blevet omhyggeligt indstillet om dagen, så de uden at tage sigte også kunne benyttes om natten. Gang på gang blev Højre Fløjs batteri sønderskudt, men hver nat lykkedes det den tapre løjtnant Christiansen at få det gjort skudklar påny. Til tider var opholdet i batteriet så uudholdeligt, at han sammen med mandskabet

søgte ly et sted i nærheden, hvor han i ro og mag - og efter sigende med velbehag - lå og iagttog skuddene fra fæstningen. Når der var tid, lod officererne mandskabet opsamle kugler og usprængte bomber, der i mængde lå spredt rundt om, og som kunne benyttes igen, da begge parter kanoner havde samme kaliber.

Om de danske artillerister har været nødt til at vise samme sparsommelighed med ammunitionen, vides ikke, men umuligt er det ikke, at en del projektiler har gjort turen frem og tilbage flere gange. I hvert fald tillod Lunding ikke ødselhed med ammunitionen. Da det således viste sig, at nogle af fæstningens 84 pds. granater eksploderede for tidligt, så de danske soldater i udenværkerne måtte søge dækning for dem, fik de klagende artillerister den besked, at nye brandrør ikke kunne udleveres, før de gamle var opbrugt. Det var på et tidspunkt, da fæstningen havde oplagret 8000 bomber og granater og 15000 kanonkugler, medens fjendens beholdninger ikke oversteg nogle få hundrede.

Mærkeligt nok overlevede premierløjtnant Christiansen sit flere ugers livsfarlige ophold i Højre Fløjs batteri. Derimod mistede hæren en af sine højststående officerer på dette sted. Derom beretter en officer, der overværede kampen og et par år senere skildrede den:

»Denne dag (7. juni) var en sørgedag for den slesvigholstenske armé, fordi den atter led et uerstatteligt tab. Den overalt højt skattede oberst *St. Paul* blev i eftermiddag kl. 5 i Højre Fløjs batteri dræbt af en 24 pds. kanonkugle. Han var med sin adjutant redet hen til forposterne, havde inspiceret dem og var så gået ind i Højre Fløjs batteri for at bese det og for at tale med premierløjtnant Christiansen. Sandsynligvis havde fjenden straks bemærket hans imponerende skikkelse og begyndte nu at beskyde batteriet heftigt. Lidt senere ville obersten igen fjerne sig og gik derfor nogle skridt tilbage. Christiansen bad ham vente, til ilden blev svagere, eller i hvert fald gå langs gærdet, hvor han var dækket. Da obersten ikke ville gå med hertil, sprang løjtnant Christiansen hen og greb ham i armen for i det mindste at ledsage ham uden for skudvidde, men i samme øjeblik blev han bogstavelig talt revet i to stykker af en kanonkugle, der gik ham gennem underkroppen, og løjtnant Christiansen blev helt oversprøjtet med blod«.

Oberst *St. Paul* var som mange af Bonins dygtigste officerer preusser. Med sin konges tilladelse havde han meldt sig som frivillig til den slesvigholstenske hær for - som det hed - at samle krigserfaringer.

Ualmindelig hårdt gik det også ud over *Blokhusbatteriet* (»Blokhusmorderen«, som danskerne kaldte det). Det skete efter særlig ordre fra Lunding, der ikke glemte sit nag til dette batteri. En nat lod han hele 4 af de store 84 pds. granatkanoner slæbe op på Oldenborgs bastion, der i forvejen, som flere andre bastioner, besad 2 af dem foruden en 100 pds. mortér. Den følgende morgen (8. juni) overraskedes Blokhusbatteriet af bombe- og granatkast i hidtil ukendt mængde og blev en tid ukampdygtigt. Det nåede dog at besvare udfordringen, og svaret blev dyrt for Oldenborgs bastion. Ikke alene blev dens store mortér ødelagt, men dens batterichef, artilleriløjtnant *Dorn* blev dødelig såret.

En officer, der var øjenvidne, fortæller herom, at *Dorn* sammen med tre andre officerer stod »tæt inden for brystværnet på Oldenborgs bastion, da en fjendtlig bombe slog ned i brystværnet skrås foran os, sprang derfra ned midt imellem os og eksploderede der, ved hvilken lejlighed løjtnant

Dorn fik begge benene knust. Han var en stærk, kraftig ung officer, som selv de heftigste legemlige smerter ikke formåede at kue. Da han blev løftet op på ambulancen for at bæres ned af bastionen, irettesatte han med megen rolighed artilleristerne, fordi de ikke tog rigtigt fat på ham. Han vendte sig om på båren og trykkede min hånd til farvel, da jeg stoppede en feltkappe under hans hoved. Ikke lang tid efter døde han.»

Erritsøbatteriet beskød først og fremmest skibsbroerne på Strib og (med feltkanonerne) kanonbådene, men også for det blev kampen mere forsvar end angreb, selv om det knap blev så medtaget som de andre Møllebugtbatterier. (Det fik dog en 168 pds. mortér ødelagt).

Naturligvis var skaderne også store på bastionerne, hvoraf de 4 sydlige (Oldenborg, Holsten, Slesvig og Prinsessen) stadig var i ilden. Adskillige kanoner eller deres affutage blev gjort ubrugelige, men på intet tidspunkt var forstyrrelsen mere end forbigående. Lundings veldisciplinerede artillerister fik hurtigt alle skader repareret eller erstattet. Hver dag blev forsvaret stærkere og mere selvbevidst, og de sidste dage var det de danske batterier, der udfordrede til kamp og bestemte tidspunktet for dens ophør. Angribernes udmattelse var kendelig.

Og Bonin havde langtfra nået sit mål. Vel lykkedes det tidligt at sætte Kastellet's sydlige skibsbro ud af spillet, men trods alle anstrengelser, f.eks. brug af større krudtladninger og højere elevation viste det sig umuligt at vedligeholde en nogenlunde uafbrudt beskydning af den *østre bro* og trafikken på bæltet. Forholdsvis få bombekast rakte så langt, og efter at Strib havde bygget sin 4. anløbsbro, kunne end ikke Erritsøbatteriets langtrækkende kuglekanoner gøre større skade. Om dagen måtte trafikken nu og da afbrydes for en kort tid, men kun for at foregå så meget livligere om natten.

Årsagen til, at angrebet var slået fejl, var underlegenhed med hensyn til skyts og ammunition. Antallet af belejringskanoner var efterhånden kommet op på 28 (og det nåede aldrig højere), men heroverfor stod alene på fæstningens vestfront (bastionerne syd for Prinsens Port) 40-50 kanoner. Ganske vist var forskellen ikke stor med hensyn til svært skyts (24 pds. og derover), men det vestlige voldforsvar rådede tillige over 20-25 kuglekanoner af mindre kaliber (især 12 pds. og 3 pds.), som synes at have haft en vis effekt, i hvert fald over for det nærliggende Højre Fløjs batteri. Men værst var det dog, at Bonin efter et par dages forløb hverken kunne erstatte det skyts, der blev beskadiget, eller skaffe nye forsyninger af ammunition. Uheldet ville nemlig, at leverancerne fra Rendsborg svigtede, fordi byens kanonfabrik *Carlshütte* nedbrændte og først blev leveringsdygtig igen efter 3 ugers forløb. Medens voldenes ødelagte skyts og brugte ammunition omgående kunne erstattes, svandt det hurtigt ind i belejringshærens beholdninger. Det havde derfor sine gode grunde, at dens soldater opsamlede danske projektiler - hvoraf for øvrigt en stor del blev værkstedsbehandlet for igen at gøres brugbare - og at de sønderslåede angrebsbatteriers skydning tog kendeligt af de sidste dage. Af de 6 168 pds. mortérer, Bonin havde indledt kampen med, blev halvdelen ødelagt (2 i Højre Fløjbatteri og 1 i Erritsøbatteriet).

Men også andre vanskeligheder tårnede sig op for Bonin. De meget store styrker, der stadig måtte holdes i beredskab nær fronten og måtte opholde sig under åben himmel, led stærkt under junidagenes usædvanlig kolde og regnfulde vejr. Da det tydeligt svækkede soldaternes kampmoral, fandt Bonin det nødvendigt midt under de 14 dages artillerikamp at opføre en stor *hyttelejr* bag stillingerne ved Egumvej. Der var tidligere under mere rolige forhold blevet opført en del primitive hytter i Erritsø og bag Vejlevejskanserne (af skråtstillede rafter i tagform, dækket med græstørv, grene og halm), men det nu påtvungne byggeri bragte særlig forstyrrelse og krævede store arbejdsstyrker, og alligevel viste det sig, at de nye hytter var både kolde og fugtige. Også den resultatløse artillerikamp virkede nedslående på stemningen i hæren, bl. a. i officerskorpset, der nærrede ængstelse for, at der snart ville blive sluttet fred, og derfor ønskede at fremskynde afgørelsen ved en mere aggressiv taktik.

Den 16. juni opgav Bonin at isolere fæstningen alene ved hjælp af de sydlige og vestlige batterier, og d. 17. besluttede han at udvide angrebsfronten til kysten nord for byen.

Set med nutids øjne har tabene af meneskeliiv under den 14 dages artillerikamp været forsvindende små. Så vidt det kan ses, har der hos ingen af parterne været mere end 2-3 faldne på en dag, foruden et betydeligt større antal mere eller mindre hårdt sårede. Den senere udarbejdede danske tabsliste angiver for *hele* belejrings-tidens 2 måneder (8. maj - 5. juli) 49 faldne militærpersoner, hvortil kommer et langt mindre antal civile.

NORDFRONTEN

At Bonin har været betænkelig ved at udvide fronten, fremgår af, at han endnu en gang lod undersøge, om det trods alt ikke var muligt at lægge et batteri på det tidligere påtænkte sted ved Egumvej. Men resultatet var lige nedslående: terrænet var for fladt og for overskueligt fra fæstningen, og desuden ville træksikkerheden blive for ringe, da Kastellet med dets østlige skibsbro ikke var synligt. Der var ingen anden udvej: skulle skibsfarten standses, måtte det store spring ud til kysten nord for byen foretages.

Den 17.-18. juni lod han foretage en grundig rekognoscering af området nord for fæstningen og fandt efter en del overvejelser et egnet sted helt ude ved kysten. Til dets fortrin hørte, at det gav god udsigt ikke alene til Kastellets anløbsbro, men også til militærbygningerne på fæstningens østre strandområde, og det lå så nær målet, at der var sikkerhed for, at det kunne nås med 168 pds. bomber for ikke at tale om 84 pds. granater og 24 pds. kanonkugler.

Men stedet havde også flere svagheder. Terrænet var for fladt til at yde naturlig dækning, så et batteri ville være synligt fra fæstningens to nordøstlige bastioner, Danmarks og Kongens, og desuden ville det være udsat for angreb fra søsiden.

Disse svagheder mente man dog at kunne overvinde ved at anlægge fodfolksbesatte skanser og løbegrave foran og ved siden af batteriet, og til forsvar mod angreb fra søsiden kunne der bag stillingen anlægges 2 særlige strandbatterier tæt ved kysten og med front mod havet.

Men de to svagheder, som senere skulle vise sig at være de farligste, undgik man ikke. Den ene skyldtes, at den ret store forsvarsstyrke (2000 mand), som nødvendigvis måtte placeres i en lejr bag stillingen, blev anbragt i meget stor afstand bagude. Den udstrakte *Fæled* nord for stillingen ville være alt for udsat til at kunne tjene som plads for en større feltlejr. Denne måtte følgelig rykkes helt tilbage til den beskyttende skov ved *Kirstinebjerg*, men det betød, at den kom til at ligge betydelig længere fra batteristillingen, end denne lå fra fæstningen. Det var et forhold, som fik skæbnsvanger betydning under 6. julislaget. Et andet forhold, der også var højst uheldigt, var, at strandbredden neden for de høje kystskrænter var usynlig og uangribelig fra stillingen (lå i »død vinkel«), så at angrebsstyrker fra fæstningen uset kunne nærme sig, ja endog omgå stillingen. Også det fik senere afgørende betydning.

Men langt det farligste for hæren som helhed var dog den store, udækkede strækning på over 1 kms længde, der opstod mellem Egumvejens forskansninger vestpå og det nye anlæg ved kysten. Angrebsfronten fra Sandal til Egumvej var i forvejen betydelig længere end fæstningens, og Bonin besad ikke midler til også at befæste denne strækning. Han løb derved en stor risiko for et dansk udfald ind i *det åbne rum*, hvorfra der kunne rettes flankangreb på begge stillinger. Han så godt denne fare, men fandt den ikke overhængende, da et sådant angreb ville kræve en større indsats af mandskab, end han mente fæstningen rådede over. I sin optimisme tænkte han endog, at det åbne rum kunne blive en fælde for den danske hærstyrke, der vovede sig derind og udsatte sig for at blive afskåret fra tilbagetog.

Fra 18. juni var slesvigholstenerne næsten udelukkende optaget af de omfattende anlægsarbejder på nordfronten. Beskydningen af fæstningen hørte ganske vist ikke op, men var af langt mindre styrke end før, og skibsfarten foregik næsten uhindret. Kun nu og da, når den ene part følte sig provokeret, blussede skydningen op for en kort tid. Angriberne måtte efter ulykken i Rendsborg spare på ammunitionen, og beskadigelser af skytset var af samme grund særlig alvorlige for dem. Ikke sjældent skete det, at skyts sprængtes, fordi det blev overanstrengt ved anvendelse af ekstra stor drivladning for at opnå større skudvidde. Ved en enkelt lejlighed (26. juni) eksploderede ligefrem en 24 pds. kuglekanon i Erritsøbatteriet.

Ved det første skud blev kanonrørets bageste del sprængt med så voldsom kraft, at et stykke på 100 kg blev slynget over 100 m væk. Ud over et meget stort stykke, som blev liggende i batteriet, kunne kun ganske få af de mindre stykker findes. Mærkeligt nok skete der ikke artilleristerne nogen skade, bortset fra, at den, der affyrede skuddet, fik neglen revet af højre hånds pegefinger. Kuglen var godt nok nået til Strib, og affyringen var foretaget helt regelmæssigt. Man formodede derfor, at kanonen havde taget skade af for megen skydning med særlig stor ladning mod Stribs 4. bro de foregående dage.

Fra dansk side tog man heller ikke initiativ til langvarig skydning, så længe skibsfarten ikke led større skade, men alle udfordringer fra fjendens side blev hver gang kraftigt besvaret, ofte med dobbelt mønt efter ordre fra Lunding, der havde sit hus »Bella Vista« liggende tæt bag Slesvigs bastion (på nuværende Voss' fabriks område) og daglig færdedes på de mest udsatte bastioner. Mest var kommandanten optaget af at forstærke voldforsvaret. Utrættelig lod han forværkerne udbedre, inspicerede kanonernes placering, lod indrette mere sikre krudtkamre, og på alle bastionerne lod han efterhånden til de vagthavende artillerister bygge træhytter udstyret med borde, bænke og lys. Endelig lod han også de gamle, uduelige brandrør, som artilleristerne klagede over, erstatte med nye, 20 stk. til hver kanon på de mest udsatte steder. Antagelig har det glædet ham, at han i de samme dage kunne uddele et par uldne strømper til hver af sine faste artillerister, i alt 560 par, der var skænket af fædrelandssindede mænd og kvinder fra hele landet.

Det allerførste, Bonin lod anlægge på nordfronten, var *hyttelejlre*. Den store, der skulle huse et par tusind mand, blev som planlagt bygget ved Kirstinebjerg, men desuden blev der omtrent midt på Fælleden opført en mindre for de 4-500 mand, der daglig udførte vagt- og arbejdstjeneste fremme i stillingen. Arbejdet tog imidlertid meget længere tid end beregnet, fordi en uges vedholdende regn ledsaget af storm og kulde sinkede det. Lidt hjalp det, at man opstillede halmklædte læskærme mod vinden, men vandet trængte ind overalt, fyldte alle udgravninger, gjorde den lerede jord ufremkommelig og ødelagde halmen. Først efter en halv snes dages forløb kunne de to hyttelejlre tages i brug (27. juni) og arbejdet på forskansningerne begynde. En stor opmuntring for de forkomne soldater var det, at Bonin en af de værste dage lod uddele dobbelte kafferationer. Kaffe var efter sigende slesvigholstenernes yndlingsdrik, højere værdsat end brændevin. Som kaffemøller anvendte man opsamlede danske kanonkugler, som der var nok af.

Man nåede således hen til de sidste dage i juni, før arbejdet med forskansningerne kom i gang. I ærgrelsen herover var det en opmuntring for Bonin, at han nu fik meddelelse om, at Carlshütte igen kunne levere skyts, og samtidig modtog en sending af de tiltrængte 168 pds. bomber. I tillidsfuld stemning besluttede han derefter, at der skulle anlægges ikke blot ét, men to batterier (foruden de to planlagte strandbatterier).

Når forsinkelsen af hyttebyggeriet kom særlig ubejlejlgt for Bonin, var det, fordi han havde fået hastværk. I de samme dage iagttog han nemlig de første tegn på, at det, han frygtede, var ved at ske: der samledes tropper i fæstningen. Allerede en mængde bål, man havde iagttaget om aftenen d. 23. juni (St. Hansaften) på Fynskysten, mentes at varsle ondt, da de måtte antages at være signalbål. Mere foruroligende var det dog, at der var indløbet meddelelse om, at en snes danske skibe med tropper om bord var sejlet fra Als, og at 26 skibe, som i flere uger havde ligget ved Bogense, var forsvundet sammen med en del af de fartøjer, der hidtil havde besørget trafikken mellem fæstningen og Fyn.

På Forpost. Infanterist med chacot, rød uniform og fuld oppakning, liggende i en kornmark. Maleri af en af Treårskrigen mest produktive slagmalere, Niels Simonsen. Uden at have været øjenvidne, men efter grundige undersøgelser på stedet skildrede han meget levende i malerier og tegninger en række dramatiske scener fra Fredericiaslaget. Selv om motivet her ikke er fra Fredericia, er det sikkert typisk: den unge, rundkindede danske landsoldat i anspændt vagtsom stilling i en af de kornmarker, som omgav fæstningen og ofte omtales i beretningerne. På det fredelige område nord for fæstningen stod den danske forpostkæde lige til belejringens sidste dage så langt fremme som 3-400 m fra volden.

Samme aften som hyttelejrene var færdigbygget, gav Bonin derfor ordre til stærk fremskyndelse af skansearbejderne, og trods fortsat dårligt vejr lykkedes det i de følgende 3 nætter (27.-30. juni) at fuldføre væsentlige dele af det omfattende anlæg af batterier, skanser og løbegrave. Da morgenen gryede 30. juni, kunne det forudses, at man i løbet af et par dage kunne begynde at forsyne batterierne med skyts. - Da indtraf pludselig en ny alvorlig forsinkelse af arbejdet.

I fæstningen havde man ikke straks opdaget, at der skete noget særligt nordpå. Området nord for fæstningen havde hidtil ligget ret fredeligt hen, og skytset på de nordlige bastioner havde så at sige ikke været i virksomhed. Sædvanligvis stod de to hærs forposter fredeligt over for hinanden, og endnu 3-4 dage efter, at de fjendtlige lejrarbejder var begyndt, blev der fra fæstningen udsendt folk for at høste og indkøre kornet fra markerne tæt nord for byen, uden at det kom til fjendtligheder. Først da man fra fæstningen skimtede hyttelejren på Fælleden, blev Lundning opmærksom, og helt sikker på, at noget alvorligt var på færde, blev han, da den natlige støj af køretøjer og arbejdst travlhed kunne høres ind i fæstningen, og brystværn begyndte at blive synlige.

Den energiske kommandant traf straks sine forholdsregler. De to bastioner nærmest Fælleden - Kongens og Danmarks - blev samme dag forstærket med svært skyts (7 granat- og kuglekanoner), medens flere af de lettere kanoner (12 pds.) blev fjernet. Men da han om morgenen 30. juni ved rekognoscering til søs fik bekræftet, at der var anlagt batterier, besluttede han at foretage et udfald samme dag.

Udfaldet 30. juni blev udført som et lynangreb med en styrke af 6 kompagnier (ca. 1500 mand) gennem Kongens Port. Ved at følge strandkanten (den »døde vin-
kel«) nåede fortroppen uden at blive opdaget frem til stillingen og drev hurtigt den overraskede besætning tilbage, hvorefter det påbegyndte batterianlæg blev ødelagt. Efter at store mængder af møjsommeligt fremstillet skansmateriel var afbrændt eller bortfjernet, trak danskerne sig hurtigt tilbage. At angrebet lykkedes uden store tab (dog 7 faldne og 18 sårede), skyldtes dels overraskelsesmomentet, dels at reserveerne fra den fjerntliggende Kirstinebjerglejr ikke i tide kunne nå frem. Da de endelig efter henved en times forløb rykkede frem, lod Lunding ved hornsignaler blæse retræte. Han havde opnået sit hovedformål: de fjendtlige værkers fuldendelse var forhalet nogle dage.

Det heldigt gennemførte udfald blev af overkommandoen tillagt stor betydning, fordi det gav den nogle dages frist til uforstyrret afslutte forberedelserne til det endelige udfald. Ledelsen af det dygtigt udførte angreb havde den 51-årige oberstløjtnant *Irminger*. Han, der tidligt havde gjort sig bemærket som en fremragende officer, udmærkede sig også 6. juli og blev efter Olaf Ryes fald chef for dennes berømte 5. brigade.

Under det hastige tilbagetog måtte danskerne efterlade en af deres faldne på slagmarken. Han blev begravet på Fælleden af slesvigholstenerne, og efter 6. juli blev graven fundet og afmærket med et kors. På De danske Våbenbrødres initiativ blev der 30. juni 1874, på 25 års dagen for hans død, ved en højtidelighed, som overværedes af 2000 mennesker, afsløret en mindesten på graven. Indskriften melder, at den faldne var *Peter Andersen, Jenstrup* (Sydsjælland), menig af 1. reservejægerkorps' 3. kompagni. Stenen står tæt syd for huset, der ligger ved Nordre Ringvejs forlængelse ind på Fælleden.

Dagene efter 30. juni kendetegnedes ved en feberagtig aktivitet på nordfronten. Den 2. juli var endelig de to strandbatterier, hver forsynet med 2 granatkanoner, gjort skudklare, og de viste straks deres nytte ved at gøre det næsten umuligt for de danske kanonbåde at nærme sig kysten. Også den ene af de to fodfolksskanser - den senere så berømte »Treldekanse« - lykkedes det nu at gøre færdig. Derimod gik det langsomt med opbygningen af stillingens sidste og centrale del, de to store batterier, der definitivt skulle sætte punktum for fæstningens forbindelse med Fyn. Udfaldet 30. juni havde bevirket, at arbejdet næsten måtte begyndes forfra, og skønt der nu arbejdedes både nat og dag - under et nyt, stærkt regnvejr 2.-4. juli - stod det snart klart, at batterierne tidligst kunne stå skudklare natten mellem 5. og 6. juli.

I disse første dage af juli overbeviste den stadig livligere trafik mellem Fredericia og Strib Bonin om, at der samledes tropper i fæstningen, men i de regn- og tågefyldte dage var det ham umuligt med sikkerhed at konstatere, hvor store overførsler det drejede sig om, og han anede ikke, at general Ryes korps på 4000 mand fra Helgenæs var blevet landsat i Bogen 30. juni og to dage efter stod i Fredericia.

Han anså det end ikke for muligt, da han ikke havde modtaget nogen efterretning derom fra general Prittwitz.

Sagen var, at Prittwitz efter sin regerings ordre var fuldkommen passiv i sin krigsførelse. Han foreslog endog general Bülow våbenstilstand, hvilket dog blev afslået. Skønt han skulle have let ved at opdage Ryes forsvinden - bl.a. havde Rye været så ubetænksom kun at efterlade grønt uniformerede soldater (»jægere«) på Helgenæs - bemærkede han intet. Først da han gennem en overløber havde fået underretning, sendte han besked til Bonin, men da var det for sent.

Følgen var, at Bonin undervurderede antallet af tropper i fæstningen. Fra 3. juli kunne så store troppetransporter iagttages, at han regnede med et nær forestående udfald, men han håbede at få sine batterier færdige så betids, at han kunne afbryde overførslerne, inden der var samlet tilstrækkelige styrker til et udfald. Denne undervurdering af de allerede samlede troppemængder i fæstningen blev skæbnsvanger.

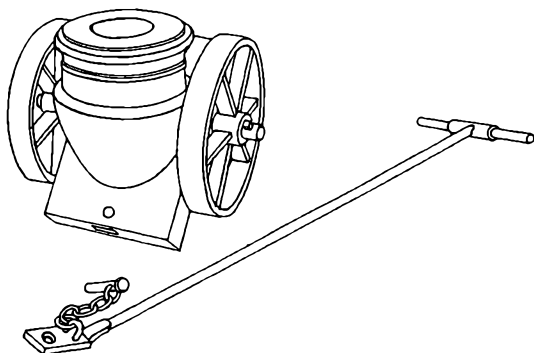
Artilleriskydningen fra fæstningen tog kendetligt af i julidagene. Ganske vist havde Lunding yderligere forstærket artilleriet på de nordlige bastioner (bl.a. med 1 168 pds. mortér på Kongens bastion) og indledt en daglig beskydning af forskansningerne nordpå, men derudover forholdt fæstningsartilleriet sig ret passivt for ikke at fremprovokere en fjendtlig beskydning af den med soldater og materiel fyldte by. Men Bonin forstod udmærket årsagen til denne tilbageholdenhed og besvarede den ved de sidste dage at belægge fæstningen og skibsfarten med så mange bomber, han kunne afse. - Således sluttede den lange artillerikamp omtrent som den 2 måneder tidligere var begyndt: med største kraftudfoldelse fra angrebets side og overvejende passivitet fra forsvarets.

Endnu natten efter 5. juli arbejdedes der ihærdigt i anlæggene nord for fæstningen. Alt grave- og byggearbejde var så godt som afsluttet, og det svære skyts var blevet transporteret den lange vej frem til Fælleden og derfra ind i stillingen, men intet af det var endnu bragt på plads i affutagerne, da det danske stormangreb kom og afbrød alt.

De sidste dage skal Bonin have overvejet helt at opgive belejringen og trække hæren tilbage til Elbodalen ved Bredstrup, hvor der var mulighed for at indtage en stilling, der kunne modstå et dansk angreb, selv med overlegne styrker. Man ville i så fald, hvis tilbagemærslet skete om natten, kunne redde det svære skyts. Men tanken om en sådan flugtlignende tilbagetrækning blev hurtigt opgivet, fordi man fandt, at den var helt i strid med den kampiver, der fyldte de slesvigholstenske soldater.

Det skal også være blevet overvejet at opgive den nyoprettede nordfront og afvente udfaldet i en koncentreret stilling bag oversvømmelsen, der ikke på forhånd gav danskerne taktiske fordele. Men heller ikke det kunne Bonin beslutte sig til. Lige til det sidste regnede han med, at de danske styrker i fæstningen var langt mindre, end de i virkeligheden var, og at et angreb kunne slås tilbage. Ønsket og håbet om at tilføje den danske hær et afgørende nederlag sejrede over alle betænkeligheder.

At Bonin dog ikke følte sig sikker, fremgår af, at han en af de første dage i juli havde givet brigadecheferne instruktion om, ad hvilke veje en eventuel tilbagetrækning skulle ske. Den 5. juli ventede han et angreb - om dagen. At det blev et natangreb, kom som en overraskelse.

GENERAL BÜLOWS PLAN

Bülow havde straks, da den slesvigholstenske hær havde lejret sig foran Fredericia, øjnet den mulighed, han derved fik for at rette et afgørende slag mod den isolerede fjende. En halv snes dage senere forelagde han krigsministeren en foreløbig plan herom, men her stødte han på modstand.

Krigsministeren, *C. F. Hansen*, der selv var general, havde længe på ret selvrådlig vis blandet sig i overkommandoens dispositioner. Han ønskede af forsigtighedsgrunde at undgå større kampe og fremsatte over for Bülow helt andre forslag, bl.a. om mindre landgange på Sønderjyllands kyst. Det modsatte Bülow sig bestemt, da man derved ville splitte og svække hæren uden at opnå resultater af betydning. Da han endelig havde fået ministerens godkendelse af, at angrebet skulle ske ved Fredericia, og at såvel Rye som de Meza skulle afgive et korps til støtte, opstod der nye vanskeligheder, da ministeren også blandede sig i Bülows taktiske dispositioner og krævede, at Ryes korps skulle gå i land ved Trelde og de Mezas ved Snoghøj, så fjenden kunne angribes samtidig fra tre sider. Også det modsatte Bülow sig ud fra den betragtning, at begge landgange i sig selv ville være for risikable, og at det ville splitte hærstyrken.

Under forhandlingerne, der trak længe ud, fik også de Mezas holdning betydning. Han, der med sin brigade på Als længe havde forholdt sig passiv over for den tyske hær i Sundevad, erklærede sig nu uvillig til at afgive en del af sin hærstyrke, bl.a. fordi han selv påtænkte at gå til angreb. Ministeren, der stod på en fortrolig fod med de Meza og nærede stor tillid til hans dygtighed, bøjede sig for hans opfattelse, og Bülow fik til sin skuffelse ikke bemyndigelse til at overføre tropper fra Als.

Da der var gået en måned med ørkesløse diskussioner, besluttede Bülow at handle. Stærkt indtryk havde det gjort på ham, at Lunding d. 5. juni - dvs. netop da belejringshæren havde anlagt den lange løbegrav nordvest for fæstningen (side 37) - i et brev indtrængende havde anmodet om, at udfaldet måtte ske snart. Som altid dybt bekymret for sin fæstnings ve og vel havde Lunding foreholdt Bülow, at et angreb kunne komme i løbet af 8 dage, og at fæstningen næppe kunne afslå det. Også den truende fare for, at fjenden ville forlænge sin front ud til kysten nord for byen og helt indeslutte fæstningen, krævede efter Lundings mening hurtig handling, »thi det er vigtigt at sprænge nettet, inden snøren trækkes til«.

Da Bülow fra flere sider blev opfordret til at kræve større handlefrihed i sine dispositioner, henvendte han sig d. 16. juni til krigsministeren og bad om at få klare retningslinier for, hvor langt hans myndighed rakte. Det virkede straks. Mi-

nisteren svarede omgående, at Bülow selvfølgelig havde fuld handlefrihed i sin troppeførelse.

Bülow kunne nu handle frit, og de Meza fik ordre til snarest muligt at overføre en brigade (5 bataljoner, ca. 5000 mand) til Fyn. Ordren lød desuden på, at de Meza selv skulle føre brigaden, en bestemmelse, der stammede fra ministeren, som havde besluttet, at de Meza skulle erstatte Bülow, hvis denne fik forfald. Den 21. juni afsejlede de Meza med sine tropper til Fåborg.

Lidt længere varede det, inden Rye forlod Helgenæs, idet Bülow først måtte have sikker underretning om, at Prittwitz stod tilstrækkelig langt borte til ikke at kunne yde Bonin hjælp. Først 30. juni afsejlede Ryes 4 bataljoner (ca. 4000 mand) til Bogense. Rye havde egentlig bestemt sig for at blive på Helgenæs, men i sidste øjeblik ombestemte han sig og fulgte efter sin brigade.

Lundings frygt for et nær forestående angreb viste sig ugrundet. Bonin tænkte på alt andet end at foretage storm på fæstningen, og faren for, at fjenden skulle »trække snøren til« ved hjælp af batterierne nord for byen, viste sig først sent og var yderligere blevet udskudt nogle dage ved udfaldet 30. juni. Der blev således god tid til i ro og orden at overføre tropperne fra Fyn til Fredericia i dagene 3.-5. juli.

Bülow havde 1. juli fastlagt en plan, hvorefter udfaldet skulle foretages under ét af de i fæstningen samlede styrker. Da han imidlertid vidste, at krigsministeren og de Meza og enkelte andre officerer gik ind for, at udfaldet skulle ledsages af en landgang med store styrker (4-5000 mand) ved Snoghøj, indkaldte han hærens højere befalingsmænd til et *møde 4. juli* i sit hovedkvarter i Vejlbjerg præstegård ved Strib. Hvad der i enkeltheder skete under dette møde, der senere blev betegnet som et krigsråd, er ikke fuldt klarlagt, men sikkert er det, at Bülow efter at have hørt de forskellige meninger fast og bestemt erklærede, at den plan, han havde lagt, skulle følges, og at han alene bar ansvaret. Allerede før mødet havde de Meza dog opgivet tanken om en landgang i Snoghøj, fordi han efter en nærmere undersøgelse af forholdene havde indset det alt for risikabelt ved foretagendet.

Under mødet blev bl.a. tidspunktet for udfaldet drøftet. Ifølge Bülows plan var det fastlagt til natten mellem 4. og 5. juli, men da overførselen af en brigade ved en fejltagelse var blevet forsinket en dag, måtte tidspunktet udskydes. Efter at man først havde overvejet at fastsætte det til 5. juli om eftermiddagen, blev det efter forslag af en af de tilstedeværende officerer (major Wørishøffer, de Mezas stabschef) vedtaget at foretage udfaldet natten til d. 6. juli kl. 1.

Bülows plan var klar og enkel. Den ca. 1200 m brede, åbne strækning mellem de fjendtlige stillinger ved Egumvej og nordkysten gjorde det nærliggende at forsøge et gennembrud på dette sted. Oversvømmelsesområdet i vest ville ikke egne sig for et hurtigt fremstød, hvorimod det under et nordgående angreb ville yde en vis beskyttelse mod indtrængen bag de danske linier.

Opgaven at trænge frem i det åbne rum blev tildelt de Meza med hans brigade på godt 5000 mand. Den skulle gennem Kongens Port og poternen vest derfor

(nu Nørreport) rykke hurtigt nordpå og uden at angribe de fjendtlige stillinger lukke det åbne rum med en fast front, der tillod de efterfølgende afdelinger at trænge igennem og svinge mod vest, bag om Egumvejens forskansninger, der efter således at være afskåret fra forbindelse bagud lettere kunne erobres. Efter de Mezas brigade skulle som 2. træfning (reserve) følge Schleppegrells brigade, der ligeledes var på ca. 5000 mand.

Samtidig med, at de Meza foretog gennembruddet mod nord, skulle Rye med sin brigade på ca. 5000 mand rykke frem langs Østerstrand og ved direkte angreb erobre stillingen ved kysten, hvorefter de forenede hære efter en bestemt plan skulle drive fjenden mod nord og vest, således at forskansningerne ved Vejlevej og Møllebugten kunne angribes i flanke og ryg. Som reserve skulle følge brigaden Moltke på ca. 4000 mand. Med hver af de 4 brigader fulgte et batteri feltkanoner (1 batteri = 8 kanoner) og med hele hæren 4 eskadroner rytteri (6-700 mand).

Belejringshæren udgjorde 6. juli 14000 mand, hvoraf dog kun henved 13000 deltog i slaget, idet største delen af rytteriet ikke nåede frem. Da hæren skulle dække en frontlængde på 5-6 km omkring fæstningen, stod den opdelt i 4 adskilte grupper ved: Lille Bælt i nord, Egumvej i nordvest, Vejlevej i vest og Møllebugten i sydvest. Af disse blev kun de to nordlige angrebet i kampens første par timer, i hvilke afgørelsen faldt, og kun en del af tropperne fra vestafsnittet (Vejlevej) blev inddraget. Derved kom angrebshæren i den afgørende fase kun til at stå over for højt regnet 11000 mand, idet den fjendtlige sydvestfløj ved Møllebugten (3000 mand) først kom med langt senere.

Den danske hær var på 23000 mand, men da de 4000 forblev i fæstningen, deltog kun ca. 19000 i selve udfaldet. Selv om de fulgte to forskellige angrebslinier, havde de den fordel, at de havde samme udgangsposition og derfor bedre kunne opretholde kontakt til siden - selv om det blev besværligt nok.

En stor svaghed ved slesvigholstenernes stilling var de store afstande mellem forreste og bageste linie. Af de store styrker, der stod langt tilbage i Stoustrup, Stallerup, Egum og Vejlbj-Egeskov, nåede mange for sent frem til at yde forreste linie hjælp, da det var mest tiltrængt. I modsætning hertil opmarcherede de danske reserver (2. træfning) i ringe afstand bag 1. linie og kunne forholdsvis hurtigt trækkes frem.

Foruden sin talmæssige overlegenhed og sin koncentrerede udgangsstilling havde den danske hær naturligvis også de fordele, en angrebshær altid har: at den bestemmer tiden og stedet for kampens indledning. Men alle fordelene opvejedes dog i væsentlig grad ved, at angrebet skulle føres mod en fjende, der havde haft tid til at sætte sig fast i stærkt forskansede stillinger. Det var da også frem for alt dem, der gav Bonin tillid til, at hans hær kunne modstå et dansk angreb.

For *de Meza* gjaldt det om at rykke hurtigt frem og besætte det 10-1200 m brede, ubefæstede rum mellem Egumvejstillingen og den nordre kyststilling. Hvis fjenden med større styrker brød igennem på dette sted, ville det sandsynligvis få katastrofale følger for hele udfaldet.

Af de Mezas højre fløj, der marcherede ud gennem Kongens Port, nåede fortroppen, 1. bataljon (1000 mand), hurtigt at stille sine 4 kompagnier op ved siden af hinanden i en bred front og i løb ile frem langs med og på begge sider af Treldevej, indtil de nåede en linie 3-400 m nord for de fjendtlige stillinger (linien gik omtrent fra Nymarksvejs udmunding i Treldevej i øst over til Randals cementstøberi ved Egeskovvej i vest). Her standsede fremrykningen, ikke fordi den mødte særlig modstand i fronten, men fordi bataljonen stod helt isoleret og stærkt beskudt i begge flanker måtte afvente de øvrige afdelingers opmarch.

1. bataljon kom til at vente længe. Ved sit hurtige løb uden at møde nævneværdig modstand var den kommet langt foran de afdelinger, der skulle følge efter, og på højre fløj, hvor Ryes brigade skulle slutte op, var al fremrykning for længere tid standset over for den stærke modstand i kyststillingen. Men også på venstre fløj stod 1. bataljon længe blottet, fordi den bataljon, der samtidig skulle være rykket frem og have dannet første linie på dette sted (ved Egeskovvej), dels var blevet forsinket, dels splittet.

Det var 2. bataljon, der havde dette uheld. Dens udmarch, der skete gennem den snævre poterne (Nørreport) tog lang tid (1000 mand marcherende i rødekolonne, dvs. parvis), og da dens 3 første kompagnier var kommet igennem, løb de straks mod nord for at finde frem til 1. bataljons venstre fløj. Følgen var, at da det sidste af kompagnierne (2-300 mand) var kommet igennem poternen, tog det i mørket og hastværket fejl af retningen, og i stedet for at gå mod nord (langs med og til højre for Egeskovvej) drejede det mod vest, over til Egumvej og kom snart til at kæmpe et helt andet sted end planlagt.

Ene med 1. bataljon og kun støttet på venstre fløj af de efterhånden tililende 3 kompagnier af 2. bataljon måtte *de Meza* så søge at danne den faste front, der skulle lukke det åbne rum og gøre det muligt for de efterfølgende afdelinger at rykke frem og omgå Egumvejstillingen. Det blev en overordentlig vanskelig opgave. Da 2. bataljons 3 kompagnier var nået op på linie med 1. bataljon, standsede de ikke, men trængte under den ringe modstand, de i begyndelsen mødte, længere mod nordvest, helt bag om Egumvejstillingen, men herfra blev de kort efter med

store tab kastet så langt tilbage af de nu fremrykkende fjendtlige afdelinger (fra Stallerup), at der igen opstod en farlig åbning på 1. bataljons venstre fløj.

Medens således 2. bataljon var i stadig bevægelse, blev 1. bataljon urokkeligt stående, hvor de Meza havde stillet den. Med sine 1000 mand holdt den alene stillingen imellem (og et lille stykke på hver side af) Treldevej og Egeskovvej, opstillet i en tynd skyttekæde, uden dækning på den åbne mark, uden bevægelsesmuligheder og til stadighed udsat for kugleregn og bajonetangreb, et par gange også for kanonild og kavaleriangreb. Stillingen var særlig farlig, fordi den i lang tid var blottet i begge flanker og gang på gang blev angrebet på disse steder (på venstre fløj af tropper fra Stallerup, på højre af fremrykkende styrker fra Kirstinebjerg). Kampen blev en af 6. julislagers hårdeste med mange faldne og sårede, men 1. bataljon lod sig ikke røkke. Da de Meza ikke for nogen pris ville vige, lod han en tid begge liniens fløje bøje tilbage, og selv red han i de farligste øjeblikke helt frem i skyttekæden for at opildne soldaterne til at holde stand.

Langt om længe var de bataljoner, der udgjorde hans 2. linie, nået helt frem, og han kunne derefter sætte friske tropper ind på hver af de truede fløje. Det skete på et tidspunkt, da modparten var stærkt svækket og begyndte at trække sig tilbage, og inden længe kunne de Mezas styrker rykke helt frem til *Ryttergrøften*, nu på fløjene i kontakt med og støttet af Ryes og Schleppegrells brigader, der også var under fremrykning.

Ved Ryttergrøften blev der endnu en standsning, da de fjendtlige reserver (fra Kirstinebjerg og Vejlbj-Egeskov) havde samlet sig til et sidste fremstød. Men kampen blev kort, og omkring kl. 3 kunne forfølgelsen af den slagne slesvigholstenske hær begynde.

1. bataljons ca. 1½ time lange, udholdende kamp i den isolerede stilling var en fremragende soldatermæssig præstation, men den var tillige en af de mest afgørende af 6. julislagers mange delkampe, fordi den hindrede en fjendtlig indtrængen, der ville have medført langt større tab og måske et dansk nederlag. Det er vanskeligt at afgøre, hvor ansvaret lå for de fejltagelser, der skete under udrykningen, men de Meza havde i hvert fald med stor dygtighed løst den meget vanskelige opgave, der var blevet ham tildelt.

Før krigen var de Meza ved forfremmelser bestandig på uhørt vis blevet forbigået, antagelig især på grund af sit ekscentriske væsen, der fremkaldte både latter og irritation. I en alder af 52 år (1844) ansøgte han derfor om sin afsked fra hæren, men fik afslag. Først da krigen kom, fik han lejlighed til at vise sine fremragende egenskaber som hærfører. Om hans indsats ved Fredericia siger en af vore førende krigshistorikere (Rockstroh) i sin for øvrigt meget beundrende karakteristik af de Meza som officer: »Ved Fredericia førte han med fasthed og omsigt brigade og blev ved sit mod, sin koldblodighed, til hest i forreste træfning, med eet slag kendt overalt i hæren og beundret uden for denne«.

At de Mezas dygtighed blev anerkendt, fremgår af, at han i løbet af de to år 1848-49 steg i graderne fra major til general. Når han aldrig fik et mindesmærke i Fredericia, skyldes det formodentlig det fald i anseelse, der ramte ham, da han som 72-årig ikke formåede at løse den umulige opgave at forsvare Danevirke.

KAMPEN I EGUMVEJSTILLINGEN

Det var ikke blot det ene af 2. bataljons kompagnier, der fulgte en forkert retning, da det var kommet gennem poternen. Det samme skete for hele den efterfølgende bataljon, 2. *jægerkorps*. Efterhånden som dets 4 kompagnier dukkede frem fra poternen, blev de uden samling øjeblikkelig og i løb sendt af sted uden anden vejledning end den, bataljonschefen gav dem ved at pege ud i mørket mod nordvest, hvor det enlige kompagni af 2. bataljon lige var forsvundet, og hvor det måtte formodes, at de Mezas venstre fløj befandt sig. Da chefen fulgte efter sine folk, blev han næsten omgående hårdt såret, og således skete det, at de 5 kompagnier stormede frem på egen hånd uden fælles kommando. Det blev derved kaptajner og løjtnanter, der kom til at føre an, men det viste sig snart, at de gjorde det ypperligt.

De fandt ikke frem til deres plads i de Mezas frontafsnit, men løb, som det var dem befalet, mod nordvest, krydsede Egeskovvej og kom helt over til Egumvej (Nørrebrogade) og fortsatte fremad på begge sider af vejen. Her stødte de på de fjendtlige forskansninger, forrest den 7-800 m lange løbegrav, som var anlagt i begyndelsen af juni, og som Lunding havde frygtet var udgangsstilling for et stormangreb (s. 37). Den lå langt fremme, få meter nord for og parallelt med Indre Ringvej, og strakte sig med sine forgreninger fra Egeskovvej omtrent over til det nuværende jernbaneterræn.

De 5 kompagnier (i alt 12-1300 mand), der på forskellige steder stødte på løbegraven, blev modtaget med en heftig ild fra de der posterede ca. 1000 mand; men uden at lade sig standse stormede de stillingen, og skønt kampen blev hård med mange faldne og sårede, lykkedes det ret hurtigt at bryde igennem og fortsætte løbet fremad.

De næste stillinger, de stødte på, var Store Mortérbatteri til venstre og skanse 4 til højre for Egumvej. Efter en kort, men blodig kamp overmandede et af kompagnierne skanse 4 og tog dens 100 mand til fange, og samtidig erobrede et andet kompagni mortérbatteriet, der kun var bemannet med godt 20 mand, som overgav sig. Her faldt det første stykke svært skyts i danskernes hænder: den ene *168 pds. mortér*, som var tilbage af de 4, der havde spredt ødelæggelse over byen under bombardementet i belejringens første dage.

Bag skanse 4 og mortérbatteriet lå den dybe kløft, som måtte passeres for at komme videre. (Kløften er endnu synlig på vejstrækningen fra Nørremarksgården til Nørremarksskolen, skønt dens bund er hævet betydeligt, sidst ved en vejomlægning i 1930'erne). Da kompagnierne ikke mødte stor modstand her, stormede de over kløften frem til Egumvejstillings sidste punkt, *skanse 3* (lidt vest for Nørremarksskolen). Den lå ret isoleret, da tropperne fra den bagved liggende hyttelejr (1000 mand) foreløbig havde indskrænket sig til at besætte den med mandskab, men i øvrigt havde trukket sig tilbage for at vente på hjælp vestfra (Stoustrup og Stallerup). Skansen kunne derfor let omringes af de 5 samarbejdende danske kom-

Episode af Slaget ved Fredericia. Maleri af F. C. Lund 1853. I forgrunden ses to danske soldater af 2. jægerkorps, som på deres vej gennem en kornmark støder på en døende fjendtlig officer. I mellemgrunden står F. C. Lund som korporal med geværet lagt an til skud. Foran og bag ham rykker tropper frem medførende kompagnifanen. F. C. Lund hører til vore mest fremragende slagmalere, altid virkelighedsnær og troværdig, hvad enten han skildrer soldaten i kamp eller hverdag. Han deltog som frivillig i krigen og blev hårdt såret under kampene om Egumvejstillingen 6. juli. Sandsynligvis er det en personlig oplevelse under 2. jægerkorps' og 2. bataljons fremrykning, han her gengiver.

pagnier, men alle angreb prellede af på dens dygtigt ledede forsvar. Intet havde hidtil kunnet standse danskernes fremstormen, men her kom vendepunktet.

Fra Stoustrup var endelig en stor fjendtlig styrke (1000 mand) med 8 feltkanoner nået frem, og sammen med besætningen fra hyttelejren (også 1000 mand) angreb de nu samlet de af tab reducerede og af løb og kamp anstrengte kompagnier, der stod spredt omkring skansen. For denne overmagt måtte de trække sig tilbage i stor hast. Under forfølgernes heftige kanon- og geværlild foregik tilbagetoget så hovedkulds, at det først standsede, da de uordnede rester af kompagnierne var nået tilbage til løbegraven, hvor deres erobringstogt var begyndt 1½-2 timer tidligere. 32 danske soldater, som ikke var flygtet i tide - mange fordi de var sårede - blev taget til fange ved skanse 3, og forfølgerne trængte frem over kløften, men de nåede ikke at genvinde batteriet og skanse 4.

Ved løbegraven stod nemlig general *Schlepppegrell* med sine 5000 mand parat til at gribe ind. Han lod sin venstre fløj rykke frem og indledte med sit feltbatteri (8 kanoner) en heftig artillerikamp tværs over kløften. Den blev kortvarig. Pludse-

lig stilnede den fjendtlige skydning af, og tropperne begyndte at trække sig tilbage. Årsagen var, at Bonin på dette tidspunkt havde opgivet alle hidtidige frontstillinger og beordret almindeligt tilbagetog. Schleppegrell kunne derefter rykke over kløften og uden kamp bemægtige sig skanse 3, der var forladt af sin besætning. - Klokken var da noget over 3, og det var blevet lyst.

Den omgående bevægelses taktik, som var forudset i Bülow's plan, var ikke hidtil lykkedes, men den lod sig endnu anvende i stor målestok under det angreb, Schleppegrell nu satte ind ved at lade sin brigade i en stor svingning mod vest og syd rette et flankeangreb på den endnu urørte lange fjendtlige front fra Vejlevej i nord til Erritsøkysten i syd.

De 5 vildfarne kompagniers tapre stormløb dybt ind i de fjendtlige stillinger beroede på en fejltagelse og kom til at koste dyrt. Af alle bataljonerne, der deltog i slaget, var det 2. *jægerkorps*, der kom til at pryde krigergravens granitfrise med det største antal navne, og også kompagniet af 2. *bataljon*, som var med, led store tab. Men fejlen, der var begået, var ikke kompagniernes, og de havde vist et fortræffeligt sammenhold og en kampvilje, der gjorde deres stormangreb til en af dagens største bedrifter. Alt taget i betragtning var de 5 kompagniers kamp desuden langt fra spildt, fordi den sikrede de efterfølgende troppers ubesværede opmarch og banede vej for Schleppegrells hurtige fremrykning.

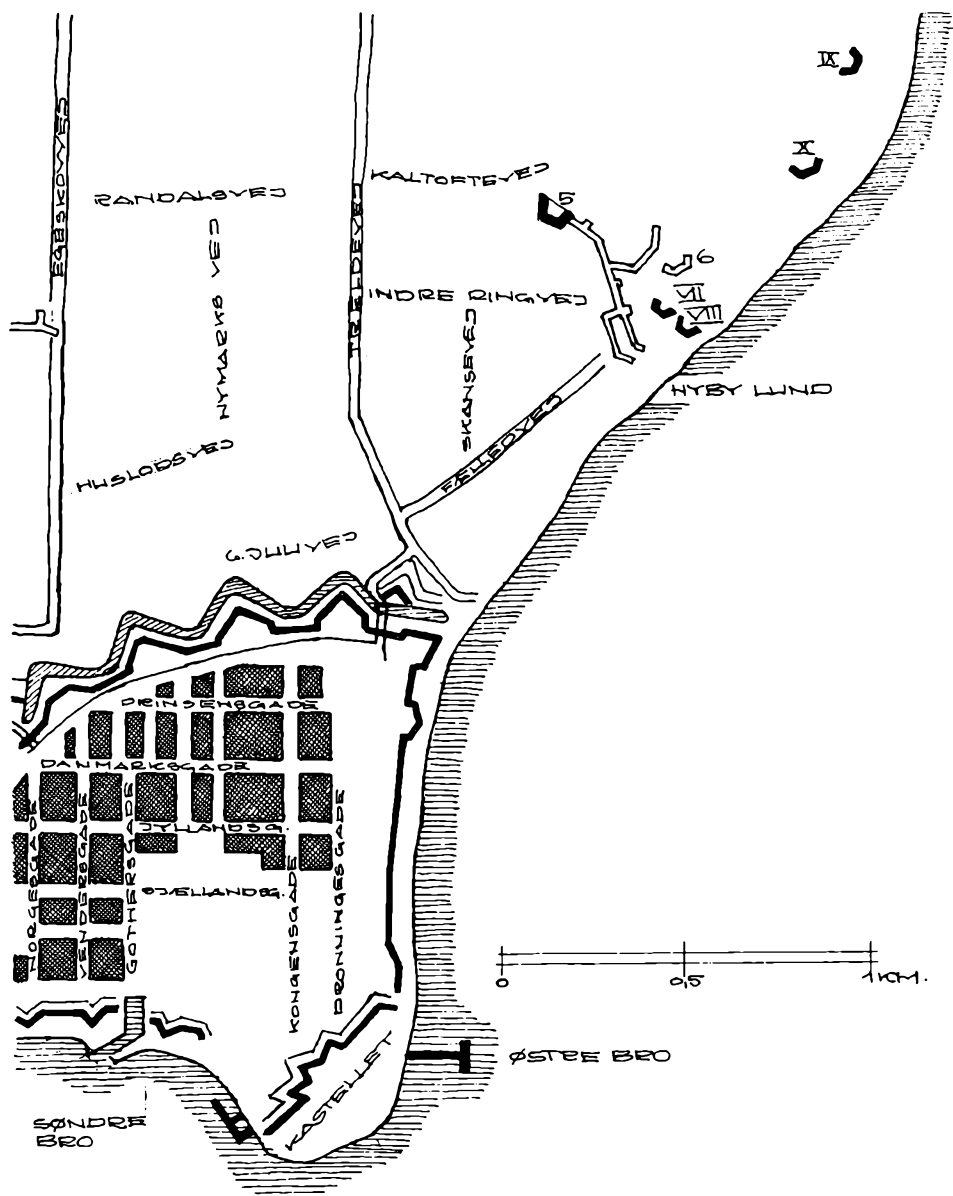
KAMPEN PÅ NORDFRONTEN

Det var *Olaf Rye*, der med sin brigade på 5000 mand havde fået til opgave at erobre kyststillingen nord for fæstningen. Efter ham skulle general Moltke følge med sin brigade på ca. 4000 mand.

Alt tyder på, at Rye ikke i tide havde fået underretning om stillingens udstrækning og styrke. Først da han tilfældigt havde hørt, at den havde en skanse, fik han i hast under selve udrykningen nogle oplysninger af en officer, men ikke tilstrækkelige til, at han kunne lægge en angrebsplan. Antagelig har overkommandoen ikke haft meget kendskab til stillingen og har efter udfaldet 6 dage tidligere anset den for kun halvt færdig. Det var også rigtigt, hvad angik bestykningen med kanoner, men ikke med hensyn til forsvarsanlæggene.

Da danskerne angreb, lå der i stillingen og i hyttelejren bagved (7-800 m tilbage) i alt ca. 1300 mand, hvoraf de 300 var optaget af skansesarbejde og skyndsomt måtte gribe til geværerne. Den store styrke på 2000 mand, der lå i hyttelejren ved Kirstinebjerg omtrent 2 km borte, nåede ikke frem til selve stillingen, og de endnu fjernere anbragte styrker i Egeskov-Vejlby kom ikke til at deltage i den afgørende fase af kampen (kl. 1-3).

Ryes brigade rykkede ud langs stranden neden for Danmarks bastion, efter at

Stillingsens forreste linie strakte sig fra et punkt ved midten af Kaltoftevej (omtrent hvor den skæres af Avlsbrugervej; en mindesten angiver stedet). Stillingen var ikke lang (ca. 600 m), men i sit vestlige endepunkt var den forsynet med en stor, kraftigt udbygget fodfolksskanse, skanse 5, »Trel-deskansen«, og hele vejen ud til kysten med et system af løbegrave, der med deres dobbeltgrave, tværgreve og jordvolde dannede et stærkt forsvar.

Tæt bag løbegravene og nær kysten lå de to batterianlæg VII og VIII med endnu umonterede kanoner, og tæt bag dem en nylig påbegyndt fodfolksskanse 6, men ingen af disse værker fik forsvars-mæssig betydning.

Længere tilbage på Fælleden og nær kysten lå de to færdige strandbatterier IX og X, men da deres kanoner var rettet mod havet, og da de som andre batteriet var svagt besat, ydede de kun ringe modstand. Det blev omkring Treldeskansen, den hårdeste kamp kom til at stå.

et forhug (spærring af træer og grene) var fjernet. De 4 af bataljonerne, der havde fulgt Rye fra Helgenæs, var helt ukendt med området, og han lod derfor den ene bataljon, som længe havde gjort tjeneste i Fredericia, rykke først ud.

Et stykke fremme gik disse første 1000 mand op fra stranden, tog opstilling og rykkede over en bred front frem mellem Fælledvej og kysten. Skønt de straks blev kraftigt beskudt, skete der det overraskende, at højre fløj ved kysten hurtigt brød modstanden i løbegravene og de bagved liggende stillinger (de to batterier og den halvfærdige skanse) og trængte videre frem på Fælleden. Der dannedes derved en gennembrudsåbning, som lidt senere blev benyttet af andre danske afdelinger på højre fløj. Der havde således været god mulighed for at rette et kraftigt stød ind i rummet bag forskansningerne og omgå dem, hvad der utvivlsomt havde gjort erobringen langt lettere og sparet mange menneskeliv, men Rye, der opholdt sig på venstre fløj (søgende kontakt med de Meza), anede i det tætte mørke ikke, hvad der var sket, og ingen bragte ham melding om det. Intet sted synes mørket at have været så generende for kommandoforholdene som på Ryes front, og uheldet ville tillige, at han mistede mange af sine ordonnanser.

Medens højre fløj af den først fremsendte bataljon således var forsvundet ind i Fælledens mørke, blev venstre fløj brat standset og med store tab slået tilbage fra løbegravene nærmest Treldeskansen. Først nu opdagede man, at der lå en skanse.

I den næste bataljon (1000 mand), der fulgte umiddelbart efter, blev ligeledes venstre fløj (et kompagni) drevet tilbage med blodige tab. Her faldt bl.a. bataljonschefen, major *Krabbe* (mindsten ved sydvestlige hjørne af Fælledvej og Indre Ringvej). Bedre gik det for kompagniet lige til højre for, der udvidede frontåbningen og trængte ind på Fælleden, og bedst gik det for de to yderste kompagnier, der var sendt frem langs strandkanten og uden kamp nåede langt om bag stillingen, hvis svaghed på dette sted således igen afsløredes. Efterhånden var på den måde godt 4 kompagnier (10-1200 mand) nået ind bag de fjendtlige linier. I fællesskab erobrede de snart de 2 strandbatterier med deres skyts (1 84 pds. og 3 24 pds. granatkanoner) og trængte de vigende modstandere langt tilbage på Fælleden. Som kompagnierne ved Egumvej kæmpede de uden anden ledelse end deres kaptajner og løjtnanter, og her som der udmærkede de sig ved sammenhold og energisk fremstormen. Alene kunne de dog ikke omgå og afskære stillingen, men deres indsats fik lidt senere den allerstørste betydning.

Måske har det nu, efter de to første bataljoners forgæves angreb, været Ryes mening at omgå Treldeskansen, som endnu ikke var blevet angrebet direkte, men hvis nærmeste løbegrave havde vist sig så standhaftige. I hver fald blev hans tredje bataljon søgt dirigeret til venstre om skansen, men i mørket kom dens højre fløj for nær på og blev fra selve skansen overdænget med en sådan ild, at den med stort tab trak sig tilbage.

Hvis det har været Ryes hensigt straks efter også at føre sine sidste to bataljoner venstre om skansen for at omgå den, mislykkedes det totalt. De gik nemlig begge frem i et frontangreb og blev begge stærkt medtaget.

Værst gik det den første af dem, 6. bataljon, der ved under fremrykningen at kollidere med den anden kom i uorden og desuden under løbet generedes af sin tunge oppakning. Uden i mørket at kunne anlægge en bestemt angrebsretning løb den lige mod Treldeskansen. På nært hold blev den modtaget med en morderisk ild, der blev så meget mere virkningsfuld, som bataljonen fik befaling til at falde ned og derved blev et endnu sikrere mål for skansens skytter. Efter et nyt forgæves forsøg på at storme frem, måtte den trække sig tilbage med meget store tab. Af de (19) bataljoner, der deltog i slaget, var 6. bataljon den, der havde det næststørste tab (efter 2. jægerkorps).

Straks efter rykkede 7. bataljon, Ryes sidste, frem, også i en retning valgt efter bedste skøn. Den del af den, der kom direkte mod skansen, blev igen nedmejet, men denne gang lykkedes det nogle hundrede mand at nå helt frem og delvis omringe skansen. Men alle forsøg på at trænge ind i den blev afvist, og også 7. bataljon måtte trække sig tilbage med store tab.

Så vidt vides, havde Rye ikke givet befaling til de to sidste, forfejlede angreb på Treldeskansen, men måske har han under de uhyre vanskelige kommandoforhold ikke kunnet nå at standse dem. Men efter at have overværet deres nederlag drog han i hvert fald nu resolut den rette konsekvens af skansens tilsyneladende uindtagelighed: han besluttede at gå forbi den. Det var så meget mere nødvendigt, som han på dette tidspunkt opdagede, at de store styrker fra Kirstinebjerg (2000 mand) var under fremrykning over Fælleden for at undsætte Treldeskansen.

Af de styrker, han i hast kunne samle fra de mere eller mindre spredte afdelinger, dannede han en skyttekæde og rykkede frem vest for skansen, og sammen med den styrke, der tidligere var gået den vej, gik han til modangreb. På venstre fløj fik han kraftig støtte af de Meza, der længe med bekymring havde ventet på ham, og hvis højre fløj også var truet af tropperne fra Kirstinebjerg. Men afgørende betydning fik det nu, at de 4 kompagnier, der ved slagets begyndelse var trængt gennem åbningen ved kysten, var nået så langt frem på Fælleden - næsten til Trelde Skov - at de truede de fremrykkende bataljoners tilbagesogslinie. Under denne trussel opgav de fjendtlige bataljonschefer videre fremrykning og beordrede tilbagesogs. Rye kunne derefter hurtigt og omtrent samtidig med de Meza rykke frem til Ryttergrøften. Her skete en foreløbig standsning med heftige kampe. Det var herunder, general Rye faldt. Da var klokken lidt over 3, og solen var ved at stå op.

Treldeskansen lå da som en pindsvinestilling næsten 1½ km bag fronten. Efter Ryes fremrykning mod Ryttergrøften havde dele af de bataljoner, som ikke havde fulgt ham (især 7. bataljon) endnu et par gange forsøgt storm, men omsonst. Nye kræfter måtte trækkes til. Først blev - på de Mezas foranledning - et batteri, der længe havde ventet og troede sig glemt, sendt frem. På kort afstand blev Treldeskansen beskudt, men uden synlig virkning. Endelig fik Moltkes brigade af Bülow ordre til at sende en bataljon frem. Nu kunne skansen ses, og svækket som den var, lod den sig let omringe. Overvældet af henved 1000 mand, der krøb over dens volde og kastede sig ned i den, overgav den sig. Dens besætning viste sig at bestå af 4 officerer og 200 mand. Med rette blev dens forsvar af alle beundret som en enestående bedrift. - Da Treldeskansen faldt, var klokken 4.

Det var naturligvis ikke muligt at redde noget af det svære skyts, der de foregående nætter var blevet bragt ud i stillingen. Ved det danske gennembrud af fronten ude ved kysten erobredes alle

4 batterier kort efter kampens begyndelse. Svagt besat med mandskab, som de var, kom den timelange modstand ikke fra dem, men fra Treldeskansen og dens nærmeste løbegrave.

De *to kystbatterier* var bestykket med hver 2 granatkanoner: 1 84 pds. og 3 24 pds., de sidstnævnte hørende til feltskytset. I eller bagved de *to store batterier*, der havde sigte mod fæstningen, fandtes det ene sted 1 168 pds. mortér, det andet 1 84 pds. granatkanon samt 3 af Gefions kuglekanoner, som var flyttet hertil fra Møllebugten. De gentagne omflytninger af kanoner og den kendsgerning, at der intet funktionsdygtigt svært skyts fandtes i parken ved Hejse kro, er et af vidnesbyrdene om den mangel på skyts, Bonin led under lige til det sidste.

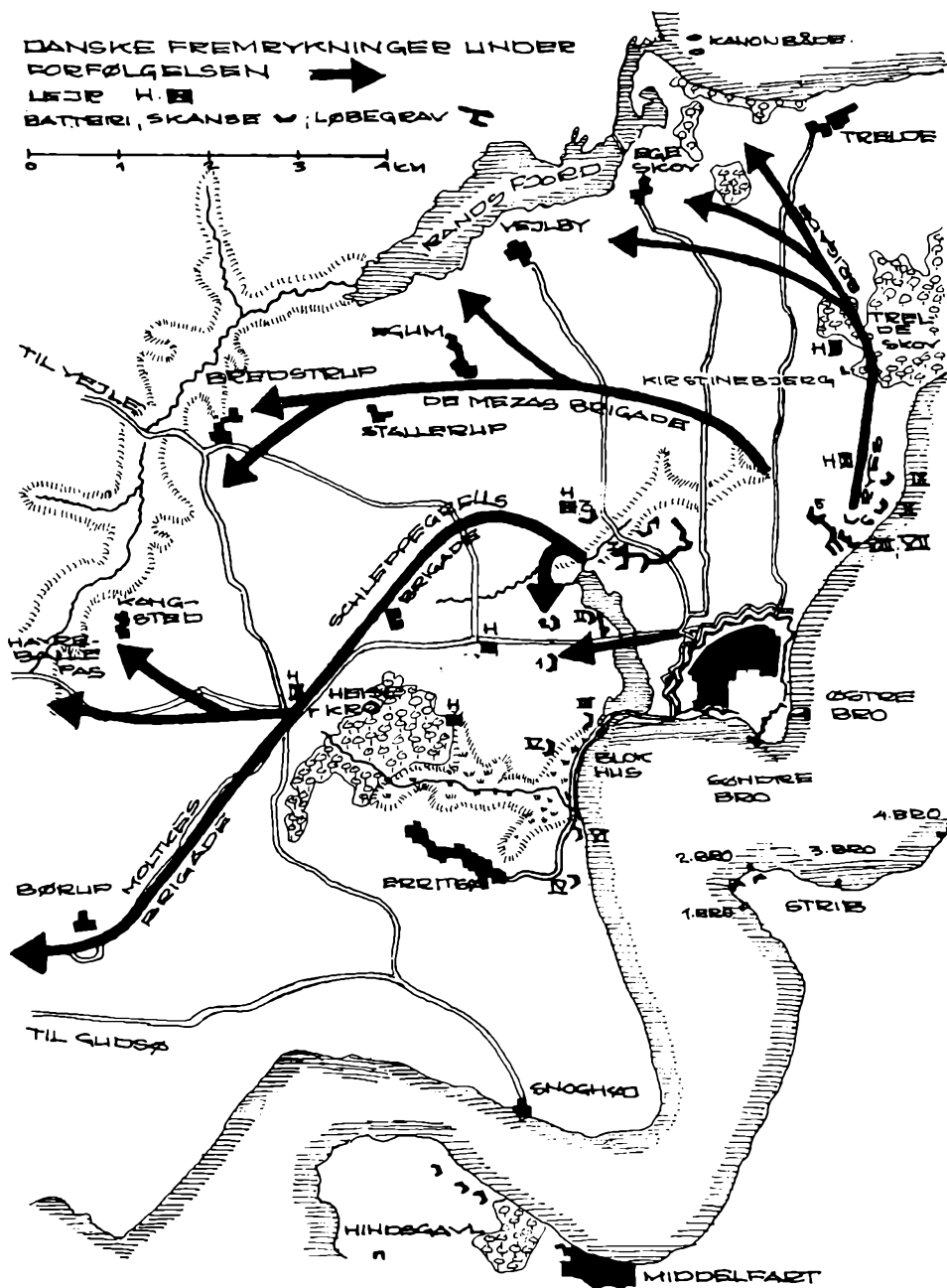
Danskerne erobrede således på nordfronten 9 *stk.* belejringsskyts, dvs. over $\frac{1}{3}$ af de i alt 25, der blev sejrens høst.

FORFØLGELSEN OG DE SIDSTE KAMPE

Omkring kl. 3 $\frac{1}{2}$ var alle de angrebne forskansninger undtagen Treldeskansen erobret, og en almindelig fremrykning kunne finde sted. Endnu blev den nogle steder standset for en tid, når de retirerende tropper fandt mulighed for at samles og sætte sig til modværge, men de fleste steder fik tilbagoget snart karakter af flugt, under hvilken store dele af de forfulgte afdelinger gik i opløsning. Naturligt nok udskilte der sig også på dansk side mindre troppedele, der handlede på eget initiativ og vandt mange enkeltsejre.

Ryes brigade gik fra Ryttergrøften-Kirstinebjerg direkte mod nord i retning af Egeskov-Trelde og trængte de flygtende op mod Rands Fjord. Omtrent på det sted, hvor nu Egeskovvej (»Ryttergrøftvejen«) går over Rands Fjord, var der dengang et vel afmærket og meget befærdet vadested, som de fjendtlige tropper havde fået anvisning på at benytte under tilbagoget. Af frygt for de danske kanonbåde, der havde lagt sig i fjordens indløb og beskød vadestedet, fik de flygtende tropper imidlertid ordre til at trække vestover langs fjorden til Bredstrup, hvor der var god passage. Følgen var, at mange af de afdelinger, der fulgte ordren, fandt vejen til Bredstrup spærret og måtte overgive sig eller søge tilbage til vadestedet, hvor de fleste blev overmandet og taget til fange. Der blev under denne forvivlede jagen frem og tilbage taget flere hundrede fanger, og kun for en enkelt afdeling (70 mand) og et feltbatteri lykkedes det at komme over vadestedet.

Til venstre for Ryes brigade rykkede *de Mezas bataljoner* et stykke mod nord for derefter at svinge mod vest i retning af Egum-Stallerup-Bredstrup. Under fremrykningen kom det til mindre fægtninger (ved Vejlbj og Egum), men også her nåede inden længe nogle afdelinger frem til Rands Fjord og spærrede vejen for de tropper, der fra vadestedet søgte mod vest. Størst modstand mødte de dele af brigaden, der gik mod Bredstrup. I byens udkant havde en fjendtlig bataljon med 10 kanoner taget opstilling for at sikre de flygtendes overgang over Elbodalen. Først da håbet om at frelse flere måtte opgives, trak den sig tilbage, og overgangen ved Bredstrup kunne henved 6-tiden afspærres.

SKITSE OVER SLAGMARKEN

Efter at *Schlepppegrells brigade* havde lagt *Egumvejskanserne* bag sig, rykkede den et par km vestpå, nord for *Ullerupdalen*, men svingede derefter mod sydvest for over *Stoustrup* at trænge frem og omgå de store fjendtlige styrker, der stadig

stod urørte i forskansningerne fra Vejlevej til Erritsøkysten. Under fremrykningen blev brigaden en tid standset af stærk modstand nordøst for Stoustrup, hvortil fjendtlige styrker endelig var ankommet fra Erritsøområdet, og inden den nåede meget videre frem, var alle forskansningerne faldet.

En mindre afdeling af brigadens venstre fløj havde nemlig allerede tidligere overskredet Ullerupdalen tæt nord for oversvømmelsen (omtrent ved Fredericia Hallen) og kom ved at gå mod syd frem til Vejleveskanserne og angreb dem i flanken. Da største delen af skansernes besætning allerede havde trukket sig tilbage, og da Lunding samtidig fra fæstningen sendte to kompagnier frem ad Vejlevej til frontangreb, blev skanserne efter en kort kamp erobret, og de 22 mand, der var tilbage, blev taget til fange. Herfra rykkede de danske afdelinger videre sydover og erobrede uden større vanskeligheder et for et batterierne ved Møllebugten (Højre Fløjs batteri, Blokhusbatteriet og Erritsøbatteriet), hvis besætninger i sidste øjeblik var flygtet efter at have foraglet kanonerne og sprængt krudtkamrene i luften. Da var klokken henved 6.

Byttet af belejringskyts i disse (i alt 6) batterier var stort. Uafbrudt siden udfaldets begyndelse havde de rettet deres ild mod fæstningen og de udrykkende danske tropper, og intet af skytset var fjernet, kun foraglet eller beskadiget, da besætningerne flygtede. I alt erobredes her *15 stk. belejringskyts* - over halvdelen af slagets samlede bytte - nemlig: 3 168 pds. mortérer, 6 84 pds. granatkanoner, 4 24 pds. kuglekanoner (deraf en af skibskanonerne fra Gefion) og endelig de 2 24 pds. håndmortérer, der bestandig havde stået i det lille, fremskudte batteri nord for Vejlevej (ved Madsby enge).

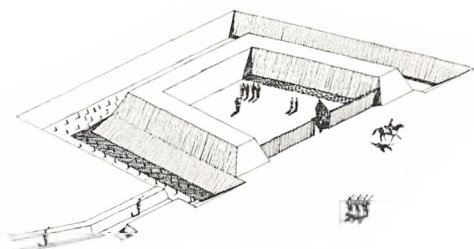
Omtrent samtidig rykkede Schleppegrell ind i Stoustrup og videre til området ved *Hejse kro*. Her erobredes den fjendtlige artilleripark med dens store mængde krigsmateriel, der var blevet efterladt, væsentlig ammunition og militære køretøjer (men intet svært skyts). Fra Hejse, hvor brigaden gjorde endeligt holdt, kunne Schleppegrell indskrænke sig til at sende mindre styrker til passet ved Havreballegård (Hvandlund) for at fordrive en fjendtlig bataljon, som havde sat sig fast på dette sted.

Moltkes brigade, der under kampen om Treldeskansen havde stået afventende uden for Kongens Port, rykkede, efter ved hjælp af en bataljon at have bevirket skansens endelige fald, nordpå efter Ryes brigade, men fik, da den var nået Kirstinebjerg, ordre til at svinge mod vest og følge efter Schleppegrell for derefter at besætte Elbodalsens sydlige afsnit ved Gudsø Vig. Den fulgte ordren og marcherede forbi Schleppegrell ved Hejse kro, hvorefter den næsten uden kamp kunne besætte sit afsnit, hvilket skete kl. 12. Derefter var alle pas og overgange over Elbodalen besat med danske tropper. Bülow havde først tænkt sig at fastholde Elboafsnittet, men ombestemte sig og trak samme dag brigaderne tilbage til fæstningen, hvortil de sidste ankom kl. 20. Kampens mål: Fredericias befrielse var opnået.

Til sejrens dyrt købte bytte hørte det erobrede krigsmateriel. Det omfattede som tidligere anført langt det meste af belejringshærens svære skyts, som var blevet efterladt i batterierne:

- Mortérer: 5 168 pds. mortérer (foruden 1, der henlå sprængt).
2 24 pds. håndmortérer (fra Lille batteri ved Vejlevej).
Kanoner: 8 84 pds. granatkanoner.
7 24 pds. kuglekanoner (4 fra Gefion).
3 24 pds. granatkanoner.

Under forfølgelsen erobredes desuden nogle få (5) feltkanoner, men derudover var byttet væsentlig køretøjer, heste, geværer (2000) og ammunition, som fandtes spredt på valpladsen eller samlet i parken ved Hejse kro. Byttet blev i alt vurderet til 235.000 kr., og det bestemtes, at $\frac{1}{3}$ af summen skulle tilfalde hæren. Ved fordelingen af pengene modtog overgeneralen ca. 4000 kr., hver officer ca. 10 kr. og hver soldat knap 50 øre (pengenes værdi var dengang mange gange større end i dag).

Udfaldet 6. juli anses for en af de smukkeste bedrifter i dansk krigshistorie. Hovedæren fik Bülow, der trods megen modstand havde fastholdt og gennemført en plan, som var vel gennemtænkt og i bedste overensstemmelse med den foreliggende situation.

De danske tab var meget store. Ifølge generalstabens tabsliste havde hæren 512 *faldne* foruden 1344 sårede, hvoraf mange senere døde på lazaret og blev begravet i deres hjemstavn. Slesvigholstenernes tab var langt mindre: 202 *faldne* og 835 sårede, men til gengæld havde danskerne taget 1963 fanger mod selv kun at miste 35 (32 ved skanse 3).

Flertallet af de faldne danske soldater blev d. 8. juli begravet i krigergraven på Trinitatis kirkegård. 4 år senere blev der på gravens granitfrise indhugget 458 navne på begravede officerer og menige. Det er dog kun 377 af disse, der i indskriften angives som faldne i 6. julislaget. Allerede før slaget var 74 militærpersoner blevet begravet på dette sted (48 fra kampene i april-maj ved Kolding, Krybily og Gudsø, og 26, som faldt i fæstningen under belejringen), og i 1850 blev yderligere 7 faldne fra Istedslaget bragt til Fredericia og nedlagt i krigergraven.

Ved navnene er angivet bataljon, kompagni og grad samt for de meniges vedkommende hjemsted. For at læse indskriften i rigtig rækkefølge skal man begynde ved gravens nordvesthjørne og efter hinanden læse de 3 linier på vestsiden. Derefter læses på samme måde indskriften på den korte sydside og til sidst østsidens navne indtil stedet, hvor der står »Kolding 23. april«. Resten af navnene på øst- og nordsiden angiver faldne fra tiden før og efter 6. juli.

De fra slagmarken indbragte faldne slesvigholstenere blev 8. juli ved daggry nedlagt i en fællesgrav på St. Michaelis kirkegård uden anden ceremoni end en kort tale af kirkens præst. Den uanselige grav ses som et langt, smalt bed med lidt stedsegrøn bevoksning og med 3 sorte kors, hvoraf de to bærer et navn. Antal og navne er aldrig blevet opgjort, men graven må formodes at rumme ca. 200 døde.

Mange fandt senere, at sejren var alt for dyrt købt, og rettede bl.a. en skarp kritik mod overkommandoens dispositioner før udfaldet. Især blev det fremhævet, at afdelingsførerne ikke havde fået tilstrækkelige instrukser, og at tropperne uden forudgående indøvelse i natkamp og uden ledsagelse af stedkendte vejvisere blev sendt frem i et ukendt terræn, som henlå i fuldstændigt mørke. Også enkeltheder, som at der ikke var regnet med den fornødne tid til passage gennem de snævre udfaldsporte, og at soldaterne ikke blev befriet for den tunge oppakning (tornystræne), blev kritiseret. Utvivlsomt har sådanne fejlpositioner været medvirkende til, at tabene blev større end nødvendigt, men det er på den anden side blevet fremført, at de overmåde store tab i langt højere grad var en følge af selve slagets karakter: angreb på stærkt befæstede og særdeles dygtigt forsvarede stillinger.

Når sejren trods alle svagheder og trods den hårde modstand blev så fuldstændig, skyldtes det først og fremmest de menige soldaters tapperhed, udholdenhed og

kampvilje. I sin rapport efter slaget udtrykte de Meza dette meget klart, når han bl. a. skrev: »Ikkun de enkelte Afdelingsføreres Tapperhed, Dygtighed og intelligente Indgriben i og Opfatning af Planens Helhed i Forening med Mandskabets uovertræffelige Mod, Udholdenhed og bestemte Vilje til Sejren har kunnet føre til samme paa den Maade, som sket er«. Ingen var i tvivl om, at 6. juli frem for alt var den menige soldats, og i smuk overensstemmelse hermed blev det sejrsmonument, som senere rejstes, H. V. Bissens idealiserede billede af den jævne landsoldat.

Noget helt andet var, at sejren ingen indflydelse fik på krigens og fredsforhandlingernes gang. Uden endnu at have kendskab til Fredericiaslaget sluttede Preussen 2 dage senere våbenstilstand, og slesvigholstenernes angreb på dansk territorium ville da utvivlsomt også uden slaget ved Fredericia hurtigt være endt. Alligevel fik sejren stor betydning i begge lejre. I Danmark betød den en umådelig befrielse for det knugende tryk, krigens hidtil uheldige forløb havde medført, og blandt slesvigholstenerne virkede den dybt nedslående og fremkaldte et stærkt had mod den svigefulde Prittwitz og de preussiske officerer.

Våbenstilstanden førte senere til en fredsslutning med Preussen og de andre tyske stater, og krigen førtes det sidste år, 1850, alene mellem den danske og den slesvigholstenske hær. Efter endnu to store danske sejre (ved Isted og Frederiksstad) sluttede krigen med afsættelse af den slesvigholstenske regering. Glæden over krigens lykkelige udgang var overvældende i Danmark. Det skulle dog snart vise sig, at den militære sejr ikke betød en politisk sejr. De tyske magters indblanding i det danske riges forhold ophørte ikke efter fredsslutningen. Vel var slesvigholstenerne endnu en årrække tvunget til at forblive i riget, men deres indflydelse i Tyskland var fortsat stor, og den løsrivelse af Slesvig fra Holsten, som havde været Danmarks krigsmål, blev ikke tilladt af de tyske magter. Efter 13 års forgæves forsøg på at finde en ordning, der både tilfredsstillede de tyske krav om Slesvigs fortsatte tilknytning til Holsten og de danske ønsker om dets nærmere tilknytning til kongeriget, opgav den danske regering videre forhandling og foretog i 1863 det dristige skridt at skille Slesvig fra Holsten og forene det med Danmark. Regeringen handlede i tillidsfuld forventning om støtte fra venligt sindede stormagter og Sverige-Norge og i forvisning om, at bag den stod næsten hele det danske folk, der blændet af minderne om Treårskrigen sejre nærede en optimistisk tro på, at danskerne igen kunne besejre tyskerne.

Danskernes udfordrende politik førte i 1864 til den *anden slesvigiske krig*, der i løbet af få måneder endte med Danmarks fuldstændige nederlag. Det »omstridte land« gik tabt, og grænsen blev, som slesvigholstenerne havde krævet det i 1848, fastlagt ved Kongeåen.

Først 54 år senere, da de stormagter, der i 1864 overlod Danmark til dets skæbne, havde knækket den tyske militærmagt, vandt den gamle tanke om Sønderjyllands deling magt og førte til den endelige fastsættelse af grænsen 1920. Hverken de danske eller de slesvigholstenske forhåbninger i 1848 var blevet opfyldt, men Sønderjylland havde for sidste gang været det omstridte land.